

HÜSEYİN CAVID RASİZADE (1882-1941)'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Yusuf GEDİKLİ*

Özet

1882 Nahçıvan doğumlu Hüseyin Cavid Rasizade, Azerbaycan tiyatrosunun en önemli isimlerinden biridir. Lise ve yüksek tahsilini İstanbul'da yapmıştır. 19 eserinin 16'sı dram ve trajedi, üçü şiir kitabıdır. Eserlerini İstanbul Türkçesiyle yazmıştır. Aruz vezniyle birlikte hece veznini de kullanmıştır. Nesirleri de vardır. Daha ziyade Osmanlı edebi ve siyasi muhitinden etkilenmiştir. Romantiktir. Eserleri Özbekistan, Türkmenistan, İran, Kırım ve Azerbaycan'da oynanmıştır.

1920'de Azerbaycan'da komünist rejimin kurulmasından sonra gittikçe tazyik görmüş, 1937'de tutuklanmış, 1941'de, gönderildiği Sibirya'nın Tayşet şehrine bağlı Şevçenko köyünde ölmüştür.

Hüseyin Cavid ülkemizde layıkıyla tanınmamaktadır. Halbuki eserleri, dili ve üslubuyla devrini ve istikbali etkileyen mühim bir sanatçıdır. Aşağıdaki makalede hakkında genel bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Cavid Rasizade, Nahçıvan, Kafkasya, İran, İstanbul, dram, trajedi, İstanbul Türkçesi, *Sırat-ı Müstakim*, İblis, Marksist tenkit.

* Dr.,

LIFE AND WORKS OF HÜSEYİN CAVID RASIZADE (1882-1941)

Abstract

Hüseyin Cavid Rasizade (Nahçıvan, 1882) is one of the prominent pens of Azerbaijan theater. He completed his secondary education and university in İstanbul. From his 19 works, 16 were drama and tragedy, and 3 were poetry. He used İstanbul Turkish in his works. He employed both aruz and syllabic meter in his poems. Further, he also wrote prose texts. Mainly he was effected from Ottoman literary and political circles. He was a romantic artist. His dramas were performed in Uzbekistan, Turkmenistan, Iran, Crimea and Azerbaijan.

After establishment of communist regime in Azerbaijan in 1920, pressures upon him started, he was arrested in 1937, and finally died in Shevchenko, a village Tayshet city of Siberia in 1941.

In Turkey, Hüseyin Cavid doesn't have the reputation that he deserves. However, with his language and style, he is an outstanding artist affecting his age and the following years. The paper below gives general information on this important personality.

Key Words: Hüseyin Cavid Rasizade, Nahçıvan, Caucasia, Iran, İstanbul, drama, tragedy, İstanbul Turkish, *Sırat-ı Müstakim*, Mephisto, Marxist critics

Hüseyin Cavid Rasizade Azerbaycan edebiyatının, bilhassa Azerbaycan tiyatrosunun temel taşlarından biridir. Türkiye'de tahsil görmesine, Türkiye Türkçesiyle yazmasına rağmen, ülkemizde kâfi derecede tanınmaz. Bundan dolayı Hüseyin Cavid'in hayatı ve eserleri hakkında kaleme aldığımız bu makale biraz uzun tutulmuştur.

Cavid'in hayatını yazarken kolaylık amacıyla hayatını devrelere ayırdık ve birincil kaynaklara başvurmaya dikkat ettik. Birincil kaynaklar arasında en dikkate değer eser, şairin hayatıyla ilgili notları ve belgeleri toplayan Gulam Memmedli'nin *Cavid – Ömrü Boyu* (Bakü 1982) kitabıdır. Bunun haricinde Cavid'in kendi eserlerindeki makale ve mektupları, hanımı Mişkinaz Cavid'in

Cavid'i Hatırlarken (Bakü 1976) hatıra kitabı ve diğer kaynaklar da kullanılmıştır.

Bazı alıntılarda görülen eski dile ve Azerbaycan Türkçesine has kelimelerin anlamları, kolaylık olması amacıyla içinde verilmiştir.

1. HAYATI

1.1. Doğum ve Ölümü

Hüseyin Cavid Rasizade, 24 Ekim 1882'de Nahçıvan'da dünyaya gelmiştir. Babasının adı Abdullah, anasının adı Ümmi Leyla'dır. Babası mersiye-handı (mersiye okuyucusuydu). Aslen Nahçıvan'ın Şahtahtı köyünden olup 1877'de Nahçıvan'a göç etmişti.

Cavid, 5 Aralık 1941'de sürüldüğü Sibiry'a'da, İrkutsk eyaletinin Tayşet şehrinin Şevçenko köyündeki maluller hastanesinde ölmüştür.

1.2. Nahçıvan Devri (1882-1900)

İlk tahsilini mollahanede aldı. Burada yazı yazmayı ve okumayı öğrendi. Hanımı Mişkinaz Cavid'in ifadesine göre eski tarzdaki tahsili 3 yıl sürdü.¹

14 yaşında, yani 1896'da gizlice meşhur maarifçi Mehmed Tağı Sıdkî'nin Mekteb-i Terbiye'sine girdi (Sıdkî, 22 Mart 1854'te Ordubad'da doğmuş, 9 Aralık 1903'te Karabağlar köyünde ölmüştür). Babası buna karşı çıktığıysa da Sıdkî babasını ikna etti. Çalışkan, çok kitap okuyan bir talebe olan Cavid, bu okulu 1900'de bitirdi.²

Bir çok kaynakta Cavid'in Mekteb-i Terbiye'de 1894-1898 arasında okuduğu yazılırsa da bu yanlıştır. Doğrusu 1896-1900'dür. Cavid'in daha sonra okulundan aldığı belgede 1896-1900 yılları arasında zikri geçen okulda tahsil gördüğü kayıtlıdır.³

Cavid ilk şiirlerini Gülçin ve Salik mahlasıyla burada yazdı (Arif ve Hüseyin Salik de mahlaslarındandır).

¹ Mişkinaz Cavid, *Cavid'i Hatırlarken*, Bakü, 1976, s. 5, 8. Bundan sonra Cavid kısaltmasıyla karışmaması için *Mişkinaz C.* kısaltmasıyla geçecektir.

² Gulam Memmedli, *Cavid – Ömrü Boyu*, Bakü 1982, s. 51.

³ Memmedli, s. 51.

1904 yılında Mehemmed Tağı Sıdkı'nın ölümü münasebetiyle yazdığı *Urmiye'den Mektub* isimli şiiri *Şark-i Rus* gazetesinde yayımlandı. Bu şiirde Gülçin mahlasını kullandı.⁴

1.3. İran Devri (1900-1904)

Cavid, 1900-1904 arasında zaman zaman İran'da bulunmuştur.

Cavid, 1898'den başlayarak (herhalde yaz tatillerinde) Tebriz'de bulunan ağabeyinin yanına gitti, Talibiye medresesinde Farsça ve Arapça okumaya başladı (ünlü şair Şehriyar da 1920'li senelerde burada tahsil görmüştür). Bu arada şiddetli göz ağrısına duçar oldu ve tahsilini bırakıp halı, kilim ticaretiyle uğraştı. Tebriz'den Urmiye'ye gitti. 1904 yılının Mayıs ayına kadar orada kaldı.⁵

1.4. Birinci Kafkasya Devri (1904-1906)

Tebriz'den döndükten sonra ticaret ve Gürcistan'da (Kahetiya'da) şose yolu yapan bir şirkette muhasebecilikle meşgul oldu.

1.5. İstanbul Devri (1906-1909)

Babasının vasiyeti üzerine ağabeyisi Şeyh Muhammed, Cavid'i İstanbul'a, tahsile gönderdi.⁶

Cavid, 10 Nisan 1906'da Nahçıvan'dan ayrıldı. Ertesi gün Tiflis'e gitti. 12 Nisan 1906'da Tiflis'ten ayrılıp Batum'a vardı. Nisanın 19'unda Pagi adlı bir Fransız gemisine binerek Nisanın 20'sinde Trabzon'a, 23'ünde İstanbul'a ulaştı. İzmir oteline indi. Sonra Validehan'da bir oda kiraladı.⁷

Cavid'in İstanbul'daki hayatı hakkında mektuplarından epey bilgi ediniyoruz (Toplam 7 mektup yazmıştır).⁸ İstanbul'dan yazdığı ilk mektup 28

⁴ Hüseyin Cavid, *Eserleri*, Bakü 1985, c. 4, s. 178. Bundan sonra Cavid kısaltmasıyla geçecektir.

⁵ Memmedli, s. 29.

⁶ Mişkinaz C., s. 10.

⁷ Cavid, c. 4., s. 253; Memmedli, s. 33.

⁸ Cavid, c. 4., s. 250-272.

Rebiülevvel 1324 (22 Mayıs 1906) tarihini taşır.⁹ İsim ve adresini "Hüseyin Salik Rasizade Nahçıvanî, Dersaadet'te Validehan'da" şeklinde yazar.¹⁰

İstanbul'dan yazdığı 2 Ekim 1906 tarihli mektupta günde bir saat Fransızca ve iki saat Türk edebiyatı ve tarih ilmi öğrendiğinden bahseder.¹¹ Bu arada gözlerini tedavi ettirir.¹²

23 Temmuz 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet'ten sonra yazdığı ve 4 Ocak 1909 tarihine¹³ rastgelen kurban bayramına (ıyd-i ezha ~ îd-i adhâ) tekabül eden başka bir mektupta 5-6 aydan beri idadi (lise) programını tamamlamaya çalıştığını, her hafta filozof Rıza Tevfik Bey'den gayri muntazam ders aldığını, Meşrutiyet'in ilanıyla Rıza Tevfik'in üniversiteye profesör tayin edildiğini, bilahare İttihatçılar tarafından Edirne milletvekili yapıldığını, kendisinin Ramazan (27 Eylül - 26 Ekim 1908)'da üniversiteye dilekçe verdiğini, edebiyat şubesine kayıt ve kabul edildiğini yazar.¹⁴ (9 Ocak 2008 günü Cavid hakkında yapılan sempozyumda dağıtılan tanıtma broşüründe, Cavid'in İstanbul Üniversitesine kaydının yapıldığına dair belge yayınlanmıştır).

Birinci sınıfta Osmanlı edebiyatı, Fars edebiyatı, felsefeye başlangıç, unumi ve siyasi tarih, tarihî coğrafya, tabiat ve medeniyet derslerini okur. Mektubunda ilk iki senenin şahadetnamesini alması gerektiğini, bu arada üçüncü sınıfı da okuması icap ettiğini, lakin üçüncü sınıfın diplomasını almasının şart olmadığını belirtir ve edebiyat ders programının Rıza Tevfikçe hazırlandığını ekler. Bu arada "hayatım felasife-yi kelbiyyun ki, -yaşayışları kelb yaşayışından tefrik olunmaz-, hayatından çok farklı değil" der.¹⁵

10 Mart 1909 tarihli mektubunda talebelere ders verip para aldığından söz eder.¹⁶

⁹ Tarihler takvimbilimci Necati Akgür'ün "Osmanlı Mali Yılı" (*Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1996, 102. sayı, 120. s. vd.) makalesine bakılarak Miladi tarihe çevrilmiştir. Jülyen takvimi Gregoryen takvimden XIX. asırda 12, XX. asırda 13 gün geridir. Tarihlerde bu durum mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bizim bu maddede verdiğimiz tarih Gregoryen takvimine göre dir.

¹⁰ Cavid, c. 4., s. 254.

¹¹ Cavid, c. 4., s. 255 vd. // Memmedli, s. 35.

¹² Cavid, c. 4., s. 255.

¹³ Necati Akgür'de 3 Ocak 1909 gününe tekabül eder.

¹⁴ Cavid, c. 4., s. 262.

¹⁵ Cavid, c. 4., s. 264.

¹⁶ Cavid, c. 4., s. 268; Memmedli, s. 39.

Yine İstanbul'dan yazdığı 14 Haziran 1909 tarihli başka bir mektupta "Bize yalnız mektep lazımdır. Bütün inkılabat-ı medeniyye hep mektep mahsulüdür" dedikten sonra Rusça öğrenmek ve öğretmen olarak memleketine dönmek kararına vardığını belirtir. "İmdi asıl maksat vatana hizmet, hem de layıkıyla hizmet etmektir" der ve döndükten sonraki planını şöyle açıklar : "Benim düşündüğüm kazanç-ziyan; iki yıl evlenmemek, her gün dört beş saat ders okutmak, iki üç saat da Rusça çalışmak."¹⁷

İstanbul'da bulunduğu 1909 yılında *Sırat-ı Müstakim*'de üç şiiri yayınlanır. Bunlardan *Yâd-i Mazi*, 19 Mart 1325 [1909]'da "Kafkaslı Hüseyin Cavid" imzasıyla, *Sonbahar - Hemşirezadem Üçün* 8 Mayıs 1325'te "Hüseyin Cavid - Darülfünunun edebiyat şubesinden" imza ve izahıyla, *İlm-i Beşer* 27 Ağustos 1325'te "Kafkasyalı Hüseyin Cavid" imzasıyla yayımlanmıştır (Tarihler Rumîdir; Miladi tarihler ise Jülyen takvimine göredir). İstanbul'da yazdığı bir şiiri de 1907'de *Füyuzat*'ta neşredilir.

Cavid İstanbul Üniversitesini bitirememiştir. Zikri geçen 4 Ocak 1909 tarihli mektubunda okulunun üç senelik olduğunu, birinci sınıfı geçtiği takdirde sonraki yıl ikinci, üçüncü sınıfı aynı anda okuyabileceğini, birinci ve belki ikinci sınıfı bitirdiğine dair şهادetname alabileceğini, ancak üçüncü sınıfı bitirdiğini gösteren şهادetnameyi alamayabileceğini, fakat kendisine şهادetname değil tahsil gerektiğini, İstanbul'daki tahsil müddetinin topu topu bir buçuk yıl olacağını beyan etmiştir.¹⁸

1.6. İkinci Kafkasya Devri (1909-1918)

Bundan sonra İstanbul'la ilgili bir neşri veya mektubu yoktur. Herhalde 1909 güzünde Bakü'ye dönmüş olmalıdır. Nitekim 27 Aralık 1909'da *Hakikat* gazetesinde neşredilen *Balaham Yolunda* veya *Mes'ud ve Şefika* isimli şiiri Bakü'de olduğuna delil sayılabilir.¹⁹ *Hakikat*'te şiir neşirleri 1910 yılının Haziranına kadar devam eder. Bu arada Tiflis, Nahçıvan, Gence, Erivan ve Bakü arasında gidip gelir.

Arkadaşları daha sonra Azerbaycan'ın tanınmış aydınları olan Abdullah Şaik (1881-1959), Abdullah Sur (1883-1912), Ömer Faik Numanzade (Tiflis 1872 - Bakü 1941), Aziz Şerif (doğumu Nahçıvan 1895) ve Üzeyir Hacıbeyli (Şuşa, 18 Eylül 1885 - Bakü, 23 Kasım 1948) gibi tanınmış simalardı.

¹⁷ Cavid, c. 4., s. 270 vd.

¹⁸ Cavid, c. 4., s. 262 vd.

¹⁹ Memmedli, s. 42, 45.

İstanbul'dan döndükten sonra, bir süre de Nahçıvan'daki ruhani mektepte muallimlik yapar.²⁰

28 Ağustos 1912'de Tiflis'ten yazdığı bir mektupta Agara'da bir ay kaldığından ve Tiflis'te Osmanlı Türkçesi öğrettiğinden söz eder.²¹ (Agara, Batum'un doğusunda bir şehirdir). 1912'de Gence'de bir okula muallim olur, çok geçmeden ayrılır. Gence demir yolunda muhasiplik yapar.²²

1915-1916'da Sefa mektebinde muallimdir.²³

1917 Ocağında *Muharrir* mecmuasında yayımladığı *Harb ve Felâket* şiirini Kars ve Ardahan faciaları münasebetiyle kaleme alır.²⁴ Şiir *Kardaş Kömeği* mecmuasında neşredilir. Bu şiir İstanbul'da da ses getirir ve *Yeni Mecmua'nın* 9 Mayıs 1918 tarihli 43. sayısında yayımlanır.²⁵

1.7. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Devri (1918-1920)

1918'de Ermenilerin Bakü'de yaptığı katliamdan canını zor kurtaran Cavid, İran'ın Hazar kıyısındaki limanı Enzeli'ye, oradan Tebriz'e, Tebriz'den Nahçıvan'a geçer.²⁶ Tebriz'de iken Şeyh Muhammed Hıyabanî'nin *Teceddüd* gazetesinde bir şiir neşreder.²⁷

4 Mart 1923 tarihli bir mektubunda 8 bin kitabının Ermeniler tarafından yakılan matbaada yok olduğunu bildirir.²⁸

1918'de Nahçıvan'da rüşdiye mektebinde (orta okulda) ders verir.²⁹ 1918-19'da Bakü'de orta mektepte ders verir ve bir ara kız mektebinde şeriat öğretmeni olur.³⁰

²⁰ Memmedli, s. 51.

²¹ Cavid, c. 4., s. 273.

²² Memmedli, s. 57.

²³ Memmedli, s. 87-89.

²⁴ Memmedli, s. 91.

²⁵ Memmedli, s. 94.

²⁶ Memmedli, s. 94.

²⁷ Memmedli, s. 95.

²⁸ Hüseyin c. 4., s. 280.

²⁹ Mişkinaz C., s. 15; Memmedli, s. 95.

³⁰ Mişkinaz C., s. 16.

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi'ne göre 1915-19 arasında Nahçıvan, Gence, Tiflis'te öğretmenlik yapar.³¹

Cihan harbi bitmesine rağmen Kafkasya pek karışıktır. Cavid zaman zaman halkın menfaati için siyasi hadiselerle karışır. Nitekim 9 Mart 1919 tarihli *Azerbaycan* şöyle yazar:

“Hüseyn Cavid Efendi üç yoldaşı ile beraber sabık Aras Türk hükümeti ve sonra millet-i umumi reyile Azerbaycan'ın bir kısmı ilan edilmiş olan Cenubî Kafkasya tarafından muayyen vekâlet ve vazife ile gelmiştir.”³²

18 Mayıs 1919'da Muallimler İttifakının (birliğinin) idare heyetine seçilir. Aynı sene arkadaşı Abdullah Şaik'le birlikte *Edebiyyat Dersleri* isimli bir ders kitabı yazar.³³

30 Temmuz 1919'da *Azerbaycan*'ın verdiği habere göre Cavid, Şerur meselesi için Nahçıvan delegesi seçilir.³⁴ Şiirlerinin bir kısmı Abdullah Şaik'in hazırladığı *Türk Çelengi* isimli mecmuada yayınlanır (1919).

1.8. Sovyet Devri (1920-1937)

28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasından sonra vaziyet gitgide zorlaşmaya başlamıştır.

Azerbaycan'da Latin alfabesine geçiş için bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti devrinde başlayan çalışmalar, Sovyet devrinde de devam etmiştir. Bu esnada Cavid'e komisyona katılması teklif edilmiş, lakin Cavid “Latinciler komisyonu sedrine (başkanına)” hitap eden 20 Ocak 1922 tarihli dilekçesiyle verdiği cevapta, “ne Latinciyim, ne ıslahçı” diyerek hiç bir komisyona iştirak etmeyeceğini bildirmiştir.³⁵

27 Mart 1922'de Halk Komiserleri Sovyet (halk bakanları kurulu)'i başkanı, yani başbakan olan Neriman Nerimanov'un emriyle “Cavid Gecesi” yapılır. Nerimanov'un böyle bir emir vermesi Cavid'i tasdik ettiğini gösterir ve bazılarının dediği gibi Nerimanov'un “milli komünst” olduğu iddiasına kuvvet kazandırır.

31 “Hüseyn Cavid”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 10., s. 281.

32 Memmedli, s. 100.

33 Memmedli, s. 102.

34 Memmedli, s. 103.

35 Memmedli, s. 121.

1926'da Halk Maarif Komiserliği (Halk Maarif Bakanlığı) muasır Avrupa edebiyatını öğrenmek ve tedavi olmak için Cavid'i 10 Nisan 1928'den 1 Ekim 1926'ya kadar Berlin ve Paris'e göndermeye karar verir.³⁶ 27 Kasım 1926'dan itibaren Halk Komiserleri Şurası (Halk Bakanları Kurulu)'nın kararıyla 120 manatlık aylığa bağlanır. Aylığa bağlanması Cavid'in hükümet nezdinde itibarda olduğunu gösterir.

Süleyman Rüstem, Cavid'in 1927 yılı Aralık ayında Bakü'de, elinde içki şişesiyle resim çektirmek isteyen Mayakovski'yle beraber resim çektirmek istemediğini, neticede Mayakovski'nin içki şişesi yerine gül destesiyle resim çektirmek zorunda kaldığını söyler.³⁷

Cavid, 1934'te tedavi amacıyla Orconikidze'ye gider.³⁸ (Bu şehrin Osmanlı ve yerli Türkler tarafından kullanılan adı Terekale'dir. 1864'te Ruslar burayı işgal edince adını Vladikafkas'a çevirmişlerdir. Manası “Kafkas'a hâkim ol”dur. Şehre 1931'de Gürcü komünistlerinden Orconikidze'nin adı verilmiş, bu ad 1944-54 arasında şehrin Osetçe ismi olan Dzaudzhiko [Dzaucikau] ile değiştirilmiş, 1954'te tekrar Orconikidze olmuş, 1990'da ise yeniden Çarlık zamanındaki adı olan Vladikafkas'a dönmüştür).³⁹

1936 Nisanında Moskova'dan aldığı bir mektupta *Azer*, *Siyavuş* ve lirik şiirlerinin Rusçaya tercüme edileceği yazılmıştı.⁴⁰ Aynı yılın 20 Aralıkta aldığı başka bir yazıda ise tercüme edilmesi planlanan eserlerin kendisine iade edildiği ifade edilmiştir.⁴¹

Cavid'in son yazısı Üzeyir Hacıbeyli'nin 30 Nisan 1937'de sahneye koyduğu *Köroğlu* operası hakkında yazdığı yazıdır. Cavid'in bu operayı yüksek derecede kıymetlendiren yazısı 6 Mayıs 1937 tarihli *Yeni Yol*'da yayımlanmıştı.⁴²

36 Memmedli, s. 182.

37 Memmedli, s. 205.

38 Mişkinaz C.. s. 39.

39 “Orconikidze”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 7., s. 384; Hasan Kanbolat, “Eski SSCB Alanında Tarihi Yer Adlarına Dönüş Süreci”, *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1994, nr. 7., s. 15.

40 Memmedli, s. 286.

41 Memmedli, s. 289.

42 Memmedli, s. 292. vd.

1.9. Tutuklanma ve Sürgün Devri (1937-1941)

3 Haziran 1937'de tutuklandı ve sürgüne gönderildi.⁴³

Cavid, 26 Temmuz 1939'da Taşkent'ten yazdığı mektupta Vladivostok'a gideceğini bildirmiş, 29 Eylül 1939'da yine Taşkent'ten mektup yazmıştır. 30 Haziran 1940 tarihli mektubu Habarovsk vilayetinin Magadan şehri damgalıdır. Son mektubu ise 27 Mayıs 1941 tarihli'dir.⁴⁴

Oğlu Ertuğrul'un el yazıları arasında bulunan bir harita, Cavid'in sürgün güzergâhını gösterir. Buna göre sürgün yolu ve mahalleri şöyledir:

“Bakü – Krasnovodsk (bugün Türkmenbaşı) – Aşkabad – Semerkand – Taşkent – Almatı – Novosibirsk – Krasnoyarsk – Habarovsk – Vladivostok - deniz yolu – Magadan - İrkutsk.⁴⁵

Magadan, Ohotsk denizi kıyısında, Kamçatka yarım adasının batısında bir şehirdir. Son nokta olan İrkutsk ise Orta Sibirya'da, Baykal gölünün güneybatısında bir şehir ve aynı zamanda bir eyalettir.

1.10. Ölümü

Cavid, 5 Aralık 1941'de İrkutsk eyaletinin Tayşet şehrinin Şevçenko köyündeki maluller hastanesinde vefat etmiştir. Ölüm sebebi olarak ayak donmasından meydana gelen sepsis (hastalık) ve kalp durması gösterilmiştir.⁴⁶ Evrak ve kabir numarası 59'dur. Öldüğü ve gömüldüğü Şevçenko köyü, Tayşet'ten 74 kilometre uzaklıktadır.⁴⁷

İrkutsk eyaletinin Tayşet şehri eyaletin orta-batısındadır. İrkutsk'tan ziyade Krasnoyarsk'a yakındır ve Krasnoyarsk'ın tam doğusunun karşısında, 55 ile 56. enlem arasındadır.

Cavid'in ölümü karısına 4 Mayıs 1948'de bildirilmiş, Stalin'in ölümünden sonra 6 Mart 1956'da beraat etmiştir.⁴⁸

Mezarı 21-22 Ekim 1982'de İrkutsk'ın Tayşet kazasının Şevçenko köyünden alınıp memleketi olan Nahçıvan'a götürülmüştür.⁴⁹

1981'de ev müzesi açılmış, 1982'de doğumunun 100. yıl dönümü kutlanmıştır. Aynı yılda Nahçıvan'da Hüseyin Cavid Poeziya (Şiir) Tiyatrosu hizmete girmiştir. Adı Nahçıvan'ın Babek kazasının bir köyüne verilmiştir (Cavidabad köyü). Ayrıca birçok kütüphane, sokak, mektep Cavid ismini taşır.

Nahçıvan'daki mezarı 29 Ekim 1996'da Haydar Aliyev'in emriyle anıt-mezar haline getirilmiştir. Aliyev eserlerinin mükemmel neşrini, Bakü'de ev müzesinin açılmasını ve büyük bir heykelinin yükseltilmesini de emretmişti. 1991'de Bakü'de açılan ev müzesi, Aliyev'in emriyle 1995'te Cavid'in oturduğu eve nakledilmiştir. Bu müze 24 Ekim 2002'de şairin doğum gününde Haydar Aliyev'in iştirakıyla açılmıştır.⁵⁰ Müzenin müdürü şairin kızı Turan Cavid'dir.

1.11. Medeni Hayatı

Cavid, 1918 yılının Ağustos ayında Mişkinaz Hanımla evlenmiş, okuma yazma bilmeyen hanımına okuma yazma öğretmiştir.⁵¹ Mişkinaz Hanım 1976'da ölmüştür.⁵²

Bu evlilikten 22 Ekim 1919'da Ertuğrul isimli bir oğlu dünyaya gelmiş, 14 Ekim 1943'te vefat etmiştir.⁵³ Tomris isimli kızı küçük yaşta ölmüş, üçüncü çocuğu (ikinci kızı) Turan ise 2 Ekim 1923'te doğmuş,⁵⁴ 12 Eylül 2004'te ölmüştür.

Çocukları kendisine “baba” derdi.⁵⁵ (Azerbaycan'da babaya ata denir).

43 Rafael Hüseyinov, *Vahıdan Uca*, Bakü 1988, s. 179.

44 Hüseyinov, s. 220-222, 346.

45 Hüseyinov, s. 276.

46 Hüseyinov, s. 277.

47 Hüseyinov, s. 349.

48 Hüseyinov, s. 163.

49 Hüseyinov, s. 349. vd.

50 Bu paragraftaki bilgiler İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesince 9 Ocak 2008'de Güzel Sanatlar Bölümü binası (Kuyucu Murat Paşa Medresesi)'nda düzenlenen sempozyumda Mehebbet Mehdıyeva tarafından okunan bildiriden alınmıştır.

51 Mişkinaz C., s. 15, 41; Memmedli, s. 96.

52 Hüseyinov, s. 162 vd.

53 Hüseyinov, s. 299.

54 Hüseyinov, s. 201.

55 Mişkinaz C., s. 27.

2. YAZDIĞI GAZETE VE DERGİLER

Gulam Memmedli'nin verdiği bilgilere göre Cavid eserlerini şu gazete ve dergilerde yayımlamıştır:

1904'te *Şark-i Rus*, 1905'te *Hayat*, 1906'da *İrşad*, 1907'de *Füyuzat*, 1909'da *Sırat-ı Müstakim*, *İttifak*, 1910'da *Hakikat*, 1911'de *Yeni İrşad*, 1912'de *Işık*, *Mekteb*, *İkbal*, 1913'te *Şelale*, *İkbal*, *Molla Nasreddin*, 1915'te *Açık Söz*, *Kurtuluş*, 1917'de *Kardaş Kömeği*, *Yeni İkbal*.⁵⁶

İlk eseri *İrşad*'da çıkmıştır bilgisi yanlıştır.⁵⁷

3. TÜRKİYE'DE HÜSEYİN CAVID

Cavid hakkında Fuat Köprülü *İslam Ansiklopedisi* "Azeri" maddesinde bazı bilgiler vermiştir. Ankara'da çıkan *Azerbaycan* dergisinde 1950'li yılların ortalarında *Uçurum* ve *İblis* piyesleri tefrika edilmiştir. Mustafa Hakkı Türkekül, *Azerbaycanlı Türk Şairi Hüseyin Cavid* isimli bir eser yazmıştır.⁵⁸ Bu eser şairin doğumunun 80. yıl dönümü münasebetiyle neşredilmiştir.

Yusuf Gedikli, 1980'de Atatürk Üniversitesinde "Hüseyin Cavid Rasizade'nin Uçurum ve İblis Adlı Eserleri (Tiyatroları) Üzerinde Bir Çalışma; İnceleme-Metin" isimli mezuniyet tezi yapmıştır. Gedikli'nin bu çalışması üniversitelerimizde Cavid hakkında yapılan ilk çalışma ve ilk tezdur. Bu tez "Hüseyin Cavid Rasizade'nin Uçurum ve İblis Adlı Eserleri Üzerinde Bir Çalışma" adıyla Bakü'de çıkan *Yom* dergisinde yayımlanmıştır.⁵⁹ (Cavid'in bütün eserlerini 1982-83'te daktilo edip basıma hazırladı isek de, şu ana değin yayımlama imkânımız olmamıştır).

Cihan Özdemir, Gazi Üniversitesinde Cavid hakkında doktora tezi savunmuş, Cihan Aktaş *Yeni Şafak'ta* "Cavidlerin Buluşması" adıyla bir yazı yayımlamıştır.⁶⁰

56 Memmedli, s. 225.

57 Memmedli, s. 221.

58 Mustafa Hakkı Türkekül, *Azerbaycanlı Türk Şairi Hüseyin Cavid*, Azerbaycan Gençlik Derneği y., no 1, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1963, 164 s., 8 portre.

59 Yusuf Gedikli, "Hüseyin Cavid Rasizade'nin Uçurum ve İblis Adlı Eserleri Üzerinde Bir Çalışma", *Yom*, 2005, nr. 2, s. 29-50.

60 Cihan Aktaş, "Cavidlerin Buluşması", *Yeni Şafak*, 6 Ekim 1996, s. 10.

4. ESERLERİ

4.1. Şiirleri

1. **Geçmiş Günler:** İlk 1913 Mayısında Tiflis'te Şark matbaasında 24 sayfa halinde çıkmıştır.⁶¹

2. **Bahar Şebnemleri:** 1914 yılında hisse hisse *İkbal'de* yayımlanmıştır. Buradaki şiirlerin bazıları İstanbul'da yazılmıştır. Kitap halinde neşri 1917'dedir.⁶²

3. **Azer:** Uzun bir manzumedir. Aruz ve hece ile karışık yazılmıştır. 1926'nın sonlarından itibaren parçalar halinde basılmaya başlanmış, 1936'ya kadar peyderpey devam etmiştir. Eserin *Kör Neyzen* bölümünde İranlı derebeyleri tarafından gözleri oyulan Urmiyeli bir şahsın hayatı anlatılmıştır.

4.2. Piyesleri (Dram ve Trajedileri)

1. **Ana:** Bir perdelik manzum dramdır. Cavid'in ve Azerbaycan'ın ilk manzum dramıdır. 1910'da "parmak usulüyle" yazılmış, 1913'te Tiflis'te yayımlanmıştır. Dağıstan hayatını anlatır.

2. **Maral:** 4 perdelik mensur trajedidir. Cavid'in ikinci sahne eseridir. İlk adı *Zavalı Kadın* olan bu facia (trajedi) 1912'de matbuatta (*İkbal'de*) parçalar halinde neşredilmiştir.⁶³ Kitap halinde 1917'de çıkmıştır.⁶⁴ Konusu Dağıstan'da geçer. Aile hayatından ve kadına olan münasebetten bahseder.

1918 yazında Kırım'da bir kaç kez oynanmıştır.⁶⁵

3. **Şeyh Sen'an:** 4 perdelik manzum trajedidir. Aruzladır. 1912-14'te Tiflis'te ve Nahçıvan'da yazılmıştır. Cavid'in ve Azerbaycan'ın ilk manzum faciasıdır.

İlkin bir kısmı 1915 yılında *Kurtuluş'ta* neşredilmiştir. Tamamının ilk neşri 1916 yılının Ocak-Şubat aylarında *Açıksöz* gazetesinde olmuştur.⁶⁶ Kitap halinde çıkışı 1917'nin sonlarındadır.⁶⁷ İlk defa 1921'de sahneye konulmuştur.

61 Memmedli, s. 66.

62 Memmedli, s. 93.

63 Hüseyin Cavid, *Eserleri*, Bakü 1982, c. 1, s. 9. (Memmed Cafer'in "Büyük şair, mütefekkir" başlıklı girişi).

64 Memmedli, s. 92 vd.

65 Memmedli, s. 96. vd

Cavid'in Tebriz'de oynanan ilk oyunudur. Tebrizlilerin ricasıyla ve ısrarıyla 6 ay sonra ikinci defa oynanmış, üçüncü defa oynanamamıştır. Çünkü Tebriz'e gelen yeni maarif müdürü Tebriz'de Türkçe konuşmayı yasak etmiştir. Bununla beraber şair Yusuf Ziya eseri Farsçaya tercüme etmiş, eser Tebriz ve Tahran'da oynanmıştır.⁶⁸

Cavid, 4 Mart 1923'te Aziz Şerif'e yazdığı bir mektupta *Şeyh Senan*'ın manzum oynanmasını istediğini, lakin aktörlerin manzum eserden korktuklarını, bu yüzden eseri nesre ve yerli şiveye çevirdiğini yazar.⁶⁹

Şeyh Senan, Feridüddin-i Attar'ın *Mantıkuttayr*'ında işlenen klasik bir hikâyedir. Tiflis'te Şeyh Senan Dağı vardır. Üzeyir Hacıbeyli 1908'de *Şeyh Senan* adlı bir opera yazmıştır.

Türk Yurdu'nun 1927 tarihli 2. sayısında *Şeyh Senan* hakkında malumat verilmiştir.

4. Şeyda: 5 perdelik mensur trajedidir.

İlk varyantı *Remzi* adını taşır. Bir adı da *Na-kâm'dır*. Bu varyantı 1913'te veya ondan evvel yazılmış olmalıdır. Çünkü şair 1913'te yayınladığı *Geçmiş Günler* adlı şiir kitabının sonunda *Remzi* isminde mensur bir dramın olduğunu kaydetmiştir. Fakat bu dramın adı sonradan *Şeyda*'ya çevrilmiştir. 1917'de yayınlanan *Bahar Şebnemleri* ve *Maral*'da da Cavid'in böyle bir eserinin olduğu belirtilmiştir. Bu kitaplarda *Şeyda*'nın 1916'da yazıldığı gösterilir.

19 Şubat 1918 tarihli *Açıksöz* gazetesi *Şeyda*'nın yayınlandığını haber vermiştir.⁷⁰

Cavid'in *Şeyda* faciasını (trajedisini) yazdıktan sonra üzerinde birçok değişiklik yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Eserin sonundaki hapisane sahnesinde 1917 Şubat devriminden bahsedilmesi bunu ispat etmektedir.⁷¹

Şeyda ilk defa 1919'da Aşkabad'da, sonra Taşkent'te ve Nemengan'da Özbekçe oynanmış, Bakü'de ilk defa 1922'de sahneye konulmuştur.⁷²

66 Memmedli, s. 86.
67 Memmedli, s. 93.
68 Memmedli, s. 187.
69 Cavid, c. 4, s. 280.
70 Memmedli, s. 93.
71 Memmedli, s. 67.
72 Memmedli, s. 104, 108.

5. **Uçurum:** 4 perdelik manzum trajedidir. Hece vezniyledir. 1917'de yazılmıştır. Konusu Türkiye hayatından alınmış olup batılılaşma sorununu işler.

Cavid'i ve sanatını yakından tanıyan Mustafa Kuliyev, 1926'da neşrettiği *Hüseyin Cavid'in Uçurum'u* adlı makalesinde *Uçurum*'un 1905-1906'da İstanbul'da yazıldığını tasdik etmiştir (Cavid İstanbul'a 1906'da gelmiştir). Yazarın 1925'te neşredilen *Şeyda* faciasında eserin 1917'de yazıldığı ve henüz yayınlanmadığı belirtilmiştir.⁷³

1920'de *Kurtuluş*'ta neşredilmiştir.⁷⁴

6. Afet: 4 perdelik mensur trajedidir.

Cavid bu eserini *Uçurum* eseri gibi 1906-1909 yılları arasında İstanbul'da bulunduğu sırada tasarlamış, hatta yazmış, 1917-1920 yılları arasında ise tamamlamıştır.⁷⁵

Konusu Türkiye hayatından alınmıştır.⁷⁶ Türkiye hayatıyla ilgili olan ikinci eseridir.

İlk neşri Aralık 1921'de *Azerbaycan Fukarası* gazetesinde olmuştur.⁷⁷ Daha sonra 1925-26'da *Maarif ve Medeniyet* dergisinde neşredilmiştir.⁷⁸

7. İblis: 4 perdelik manzum trajedidir. Aruzladır. 1918'de yazılmıştır.

Eserin ilk perdesi 1 Kasım 1920'de *Fukara Füyuzatı*'nda yayınlanmıştır. Şair daha sonra üzerinde çalışmış ve değiştirmiştir. *İblis*'te var olan general, İran mücahidi, asker kız, Alman zabiti (subayı) oyundan çıkarılmıştır.

Yerli aktörler eseri oynamakta zorluk çekince Cavid, *İblis*'in bir kısmını nesre çevirmiş, 1920-23 arasında Bakü ve Aşkabad'da böyle oynanmıştır.⁷⁹

İblis, Aşkabad'da Ekim 1920'de oynandı. Elhan rolünde Gulam Memmedli vardı. Azerbaycan'da ise ilk defa 21 Aralık 1920'de sahneye konu.

73 Cavid, c. 1, s. 13. (Memmed Cafer'in "Büyük şair, mütefekkir" başlıklı girişi).
74 Memmedli, s. 106.
75 Cavid, c. 1, s. 13. (Memmed Cafer'in "Büyük şair, mütefekkir" başlıklı girişi).
76 Memmedli, s. 120.
77 Memmedli, s. 119.
78 Memmedli, s. 171.
79 Memmedli, s. 200.

1921'de Türkmenistan'da tekrar oynandı. 1929-30 mevsiminde Tebriz'de de oynandı.⁸⁰

1923-1924'te Müslüm Magomayevce opera tarzında bestelenmiştir.

8. Peygamber: 4 perdelik manzum dramdır. Aruzladır. 1922'de yazılmıştır.

Hız Muhammed'den ve mücadelesinden bahseder. Bi'set (hazırlık), da'vet, hicret ve nusret (zafer) olmak üzere dört kısımdan oluşur.

İlk defa 1923'te *Maarif ve Medeniyet* dergisinin 1. sayısında yayınlandı, hemen ardından kitap olarak basıldı. 1925'te yayınlanan *Şeyda* ve 1926'da yayınlanan *Topal Teymur*'un sonunda eserin 1922'de tamamlandığı kaydedilmiştir.

Cavid, 9 Şubat 1924 tarihinde Aziz Şerif'e yazdığı mektupta *Peygamber* dramının oynanmamasını ister.⁸¹ Bu, Cavid'in halka saygısından kaynaklanmıştır.

9. Topal Teymur: 5 perdelik mensur dramdır. 1925'te yazılmış, 1926'da yayınlanmıştır. Timur (Temür)-Yıldırım çatışmasını esas almıştır.

10. Kınıyaz: 5 perdelik manzum trajedidir. 1929'da yazılmıştır.⁸²

Kınıyaz, Rusça prens anlamında bir kelimedir. Gürcistan'ın 1917 devrimi öncesi ve esnasındaki sosyal ve iktisadi hayatından bahseder.⁸³

Cavid 1930 başlarında *Deli Kınıyaz* isimli bir libretto (opera metni) yazmıştır. Bu libretto G. Memmedli tarafından El Yazmaları Vakfında Ordubadi'nin arşivinde bulunmuştur.⁸⁴ İlk defa şairin 80. doğum yıl dönümü münasebetiyle 1960'da yayınlanmıştır.

11. Siyavuş: 5 perdelik manzum trajedidir. Konusu Firdevsi'nin *Şehname*'sinden alınmıştır. Firdevsi'nin 1000. ölüm yıl dönümü dolayısıyla 1933'te yazılmıştır. Aynı yıl *İnkılab ve Medeniyet*'in 1. sayısında 2. perdesinden bir kısım yayınlanmıştır.⁸⁵

80 Memmedli, s. 187.

81 Cavid, c. 4., 282; Memmedli, s. 154.

82 Memmedli, s. 217.

83 Hüseyin Cavid, *Piyesteri*, Bakü 1963, s. 3. (M. Cafer'in "Cavid'in eserlerinin yeni neşri" başlıklı girişi).

84 Memmedli, s. 228.

85 Memmedli, s. 257.

Sahneye ilk konuluşu 1934 Şubatındadır.⁸⁶ 17 Nisan 1936'ya kadar, takriben iki yıllık bir sürede 100. defa sahnelenmiştir.⁸⁷

1932'de A. Kamberyan tarafından Ermeniceye tercüme edilmiştir.⁸⁸

12. Telli Saz: Dramdır. Abbas Zamanov'un Gulam Memmedli'ye verdiği bilgiye göre 1931-32 yıllarında kaleme alınmıştır.⁸⁹ İran hayatından bahseder. Henüz ele geçmemiştir. Sadece bazı parçaları elde kalmıştır.

13. Hayyam: 6 perdelik manzum dramdır.

1935'te yazılmış ve en güzel sahne eserleri müsabakasında üçüncülük mükâfatına layık görülmüştür. Eser herkesçe bilinen meşhur rübai şairi ve gökbilimci Ömer Hayyam (1040-1123) hakkındadır.

İlkin 1963'te şairin 80. doğum yıl dönümü münasebetiyle yayınlanmış⁹⁰ ve ilkin 1970'te sahneye konulmuştur.⁹¹

14. Şehla: 1935'te yazılmış bir piyestir. Ekrem Cafer, 1934 tarihini verir.⁹²

15. İblisin İntikamı: 5 perdelik mensur dramdır. 1936 Ağustosunu ile 1937 Martı arasında yazılmıştır. Elimizdeki son piyesidir. İspanya iç savaşından, İspanya, İtalya, Almanya ve Japonya'nın savaş taraftarlığından bahseder.

16. Köroğlu: Senaryodur.

Telli Saz, Şehla, Köroğlu eserleri kayıptır.

4.3. Makale ve Mektupları

Cavid'in şiir ve piyeslerinin haricinde makale ve mektupları da vardır.

Makaleleri genellikle eğitim hususundadır. Gerçekten de Cavid bir pedagoğ gibi okulların fizikî bakımdan taşınması gereken özellikleri, öğretmenlerin kaliteli yetiştirilmesini, çocukların ilgisinin nasıl çekileceğini

86 Memmedli, s. 259.

87 Memmedli, s. 285.

88 Memmedli, s. 221.

89 Memmedli, s. 251.

90 Hüseyin Cavid, *Piyesteri*, Bakü 1963, s. 3. (M. Cafer'in "Cavid'in eserlerinin yeni neşri" başlıklı girişi).

91 Memmedli, s. 273.

92 Memmedli, s. 238.

inceden inceye, ayrıntılarına kadar yazmıştır. Bu yazıları eğitim mevzusunda ne kadar düşündüğünü göstermektedir.

Makalelerinin üslubu ahenkli, müzikal, adeta secilidir. Dili yer yer ağır, yer yer sadedir. Nesirlerinde de Osmanlı-Türk dilini kullanmıştır. Bazen mahalli hususiyetler görülür.

4.4. Eserlerinin Neşri

1936'da eserleri 2 cilt halinde yayımlanmıştır.

Mahkûmiyetinden sonra ilk neşir, *Seçilmiş Eserleri* adıyla 1958'te yapılmıştır. Eserleri 1963'te tek cilt halinde *Piyesler* adıyla, 1968-71'de 3 cilt halinde, 1975'te 1 cilt halinde *Dram Eserleri* adıyla, 1982-85'te ise 4 cilt halinde *Eserleri* adıyla tekrar basılmıştır. Son baskının birinci ve ikinci cildi 1982'de, üçüncü cildi 1984'te, 4. cildi 1985'te yayımlanmıştır.

Son neşri Latin alfabesiyle olup 5 ve 3 cilt halindedir.

5. HANIMININ KALEMİNDEN HÜSEYİN CAVİD

Hanımı Mişkinaz Cavid, 1976'da yayınlanan *Cavid'i Hatırlarken* isimli küçük kitabında Cavid'in bazı özel huylarına dikkati çekmiştir. Bu kitaptan bazı özetlemeler ve alıntılar yapmayı gerekli gördük.

Cavid, kendi ifadesine göre “yarı aç, yarı tok” okumuş,⁹³ çocukluğunda babasıyla tarih, sanat, edebiyat konularında ilmî münakaşalara girişmiştir. Buna rağmen babasına çok bağlı olduğunu söylemiştir.⁹⁴

Genellikle az konuşur, ara sıra ihtirasla, hevesle konuşurdu. Tarihî hadiselerden, sanattan sohbet açılınca çok konuşurdu. Tarih ve felsefe en sevdiği dallardı.⁹⁵

Bir yerde uzun oturmayı sevmez, bu yüzden sık sık misafirliğe gitmeyi istemezdi. Sanatçı, şairane bir tabiata sahipti. Kuşlara tane, hayvanlara yem, ağaçlara su verirdi.⁹⁶

93 Cavid'den çok sonra dünyaya gelmemize rağmen biz de “yarı aç, yarı tok” okuduk.

94 Mişkinaz C., s. 8, 10

95 Mişkinaz C., s. 7, 11.

96 Mişkinaz C., s. 11, 12.

Ticaretten hoşlanmadığını söylerdi. Bir keresinde pazara çıkmak zorunda kalmış, “bir deste ceferi [maydanoz] yerine bir deste kişniş almıştı.”⁹⁷

İnatçı idi. Övünmeyi sevmezdi. İçki içmekten hoşlanmazdı. Nadiren sinirlenir, sinirlenince aşırı giderdi.⁹⁸

Eserlerini yazarken çok dalgın, bazen asabi, heyecanlı, etrafındaki hadiselerle lakayt, bigâne kalır; soğukkanlı görünür, yalnız kendi âlemiyle meşgul olurdu.⁹⁹ Bazen saatlerce bir köşeye çekilip düşünür taşınır, ufacık cep defterine kayıtlar alırdı. Daha ziyade geceleri çalışırdı. Çünkü geceleri sakin olurdu.¹⁰⁰ *Kınyaz* piyesini yazmak için Gürcistan'a gitmiş, yazacağı eser için gözlem, araştırma ve incelemelerde bulunmuştu.¹⁰¹

Cavid, sahne ustasının karakter (tip)'i canlandırırken onun bütün dahili âlemini duyumsaması, karakterin her bir sözünün ağırlığını hissetmesi, duygu âlemini, heyecanını doğru düzgün ifade etmesi, gerçek bir psikolog olması gerektiği fikrindeydi.¹⁰²

6. EDEBİ ŞAHSİYETİ

En başta şunu söyleyelim ki Cavid, Rusya veya Azerbaycan değil, daha ziyade Osmanlı-Türk edebî ve siyasi muhitinde yetişmiştir. Dilinde, siyasi fikirlerinde bunu görmek mümkündür.

Birçok eleştirmenin dediği gibi Cavid'de Hamid ve Fikret tesiri belirgindir. Cavid'in Fikret'ten etkilendiğini *Balahanı Yohunda* şiirinde görürüz. Bu şiir Fikret'in *Süha ve Pervin* manzumesinden ilham alınarak yazılmış olmalıdır. Lakin Cavid ilerleyen yıllarda kendi şahsiyetini bulmuş, üstat haline gelmiştir. Dili de Hamid ve Fikret'e göre çok daha sadedir.

Cavid Azerbaycan tiyatrosunun ilk ve en büyük temsilcisidir. Azerbaycan'da ilk manzum dramı (*Ana*, 1910), ilk manzum trajediyi (*Şeyh Senan*, 1914) kaleme almıştır. Bu eserler bir kül halinde *Cavid tiyatrosunu* teşkil eder.

97 Mişkinaz C., s. 11.

98 Mişkinaz C., 8, s. 10, 20.

99 Mişkinaz C., s. 24, 40.

100 Mişkinaz C., s. 40.

101 Mişkinaz C., s. 26.

102 Mişkinaz C., s. 39.

En verimli yılları 1910-36 arasındır. Bunu da ikiye bölmek kabildir. İlk devirde bireysel ve toplumsal romantiktir. İkinci devirde rejimin baskısından dolayı gerçekçiliğe bir kayış görülür. Zaten bu tarihten bir yıl sonra temizlik dalgası onu da önüne katmıştır.

Devrindeki milliyetçi fikirlerden etkilenmiş, bilhassa *Uçurum* piyesinde Türkçü-Turancı fikirlere açık açık yer vermiştir.

Ana, Maral, Uçurum, Afet 'te kadın ve aile meselelerine yer vermiştir.

Tiyatroları Azerbaycan, İran, Türkmənistan, Özbekistan ve Kırım'da oynanmıştır. Bilhassa *İblis, Şeyda, Şeyh Senan* 1923'te Türkistan'da çok oynanmıştır.

27 Mart 1922'de Başbakan Neriman Nerimanov'un emriyle "Cavid gecesi" yapılması, 1926'da tedavi ve görgü-bilgi için Almanya'ya gönderilmesi, aynı yılda 120 manat aylığa bağlanması, Sovyet rejiminin gözünde muteber olduğunun delilleridir. 1936'da eserlerinin Rusçaya tercüme edilmesinin kararlaştırılması, fakat aynı yılda bu kararın iptal edilmesi ise gözden düşmeye başladığının göstergesidir.

13 Haziran 1929'da *Raboçnaya Pravda*, Cavid hakkında "en büyük Türk şairlerinden biri" ifadesini kullanmıştır.¹⁰³

Aziz Şerif'in verdiği bilgiye göre Cavid, ruha ve Allah'a inandığını söylemiştir.¹⁰⁴

6.1. Cavid'in Estetizmi ve Humanizmi

Diyebiliriz ki Cavid sanatının hedefi güzellik, başka bir deyişle estetizmdir. Eşi Mişkinaz Hanım, Cavid'in güzellikle ilgili düşüncelerini şöyle anlatır:

"Güzellik hayattır. Güzellik bir şeye yaramaktır. Özün [kendin] biliyorsun ki kızıl gülü seviyorum. Kızıl gül güllerin şahıdır. İşte tabiatın bu mucizevî gülü bize hoş geliyor, bizim ahval-i ruhiyemizi değiştiriyor, sanki bize ruh veriyor."

...Artemis'e, Promete'ye bak! Bunlar en güzel insanlar değil mi? (...) Çoğu zaman Promete'nin karakteri gözümün önünde canlanır. Çünkü Promete insana hizmet için zincire vurulmuştur. İşte bu ebedî güzellik demektir. Eğer bir

¹⁰³ Memmedli, s. 220.

¹⁰⁴ Memmedli, s. 70.

insan, bir sanatkâr halk için, vatan için, insanlar için zincire vurulursa bu, şu demektir: Demek o insan yaşıyor, o güzellerin güzelidir.

Ben tekrar ediyorum: Kızıl gülü seviyorum. Şundan ötürü ki o, tabiatla insanlara hoş koku saçsın diye yaratılmıştır."¹⁰⁵

Cavid'in yukarıdaki fikirlerinde hem Tefik Fikret'in, hem humanizmanın, hem Marksizmin tesirlerini görmek kabildir. Humanizmden kastımız, terimin felsefi manasıdır. Zira Fikret'in *Promete* isimli bir şiir yazdığını biliyoruz. Humanizma felsefesi insanı ilahlaştırır, buna en münasip ilah olarak da Promete'yi görür. Marks da en çok Promete'yi sevdiğini söylemişti. Dolayısıyla Marksizmin tesiri belki de Sovyet rejimine şirin görünmek kaygısıyla vurgulanmıştır. Bir işe yaramak her devir ve mekânda rağbet görmüş bir felsefedir. İslamiyet'te de insanlara faydalı olmak en mühim hedeflerden biri kabul edilir.

İstanbul'dan yazdığı 1908 tarihli bir mektupta şöyle der : "...esir olduğum bir şey varsa o da hakikat ve muhabbetir."¹⁰⁶

Cavid bir şiirinde "Benim tanrım güzellikdir, sevgidir" derken, estetizm hakkındaki fikrini tek mısradaki özetlemiştir.

6.2. Cavid'in Dili

Cavid, tahsilini aldığı İstanbul'da âşık olduğu Türkiye Türkçesini ömrü boyunca kullanmıştır. Gitgide yerleşmesine rağmen sonuna kadar İstanbul Türkçesine sadık kalmıştır. Cavid'in 4 cilt halinde hazırlanan eserlerini redakte eden Ekrem Cafer, Cavid'in makale ve mektupları hakkında şöyle yazar:

"H. Cavid'in makale ve mektuplarında en çok göze çarpan cihet, müellifin dilinin ağır ve çetin olmasıdır. Bunlarda Türk-Osmanlı dili tesiri yoktur, ama çoklu Arap-Fars sözleri ve terkipleri vardır."¹⁰⁷

Cavid'in makale ve mektuplarında Arap-Fars sözleri ve terkiplerinin olduğu doğrudur. Lakin Cavid, makale ve mektuplarında Türkiye Türkçesine ait birçok kelime ve deyim de kullanmıştır. Şöyle ki: alamamak (almamak yerine), anlamak, anlaşılacak, apartman, araştırmak, aşu, avlu, ayrı gayrı, baba, beklemek, bilgi (duygu, görgüyü de kullanır), bir diziye, bulunmak, böyle (öyle,

¹⁰⁵ Mişkinaz C., s. 47.

¹⁰⁶ Cavid, c. 4., s. 263.

¹⁰⁷ Cavid, c. 4., s. 304.

şöyleyi de kullanır), cıgara (sigara), çabuk, çocuk, efendi, eski, eski hamam eski tas, fırlamak, gazete (gazet yerine), gökten zembille inmek, hayla gelen huyla gider, hep, hepsi, hırpalanmak, hoca, iyi, iyice, kafa (baş yerine), kapatılmak, kekelemek, kemik (sümük yerine), kolay, köy, kullanışlı, kuzum (hitap), lokanta (aşhane, restoran yerine), makine (maşın yerine), önce, örselemek, öte beri, özenmek, papağan (tuti, dudu yerine), para (pul yerine), ruhdaş (bu belki de Cavid'in türettiği bir kelimedir), sabahleyin, saçma, sınıf (okullardaki sınıf, Azerbaycan'daki kılas yerine), sıra, sınır, türlü, ufak tefek, uslu, uyumak, uzlaşmak, yapmak, yarın, yasak, yavru, yeltenmek, yemek, yıldız (ulduz yerine), yüzde ve saire.

Bunların bir kısmı Azerbaycan'da da mevcuttu. Fakat yaygın değildi.

Cavid'de yer alan kelimelerden biri de *adamcıldır*. Cavid adamcılı "Başı açık dışarı çıkacak olsa gökten başına adamcıl kurt derisi düşer"¹⁰⁸ cümlesinde kullanmıştır. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati*'nde *adamcıl* "adam yiyen, insan kanına haris olan; vahşi, yırtıcı" anlamındadır.¹⁰⁹ Mehmet Akif de *adamcılı* aynı anlamda kullanmıştır. Kelimenin asıl anlamı "insan yiyen, insana saldıran hayvan"dır. Ancak günümüzde mana kaymasına uğramıştır. Cavid'in kullandığı *örselemek*, *özlemek*, *uzlaşmak* sözleri, o çağda da edebî dilde çok yaygın değildi. Cavid'in bunları kullanması dili zenginleştirmek amacına yöneliktir.

Ruşçadan giren *bulvar*, *seminariya* (öğretmen okulu), *skamya* (iskemle, sandalye), *gimnastika* (jimnastik) kelimelerine de yer verir.

Tabii ki çekim ekleri de Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. *-yor* ve saire gibi.

Rafael Hüseyinov dili hakkında şöyle der:

"Bu öyle bir şiir diliydi ki, Azerbaycan'da da, Aşkabad'da da, Türkiye'de de, Cenubî Azerbaycan'da da güzelce anlaşılıyordu."¹¹⁰

¹⁰⁸ Cavid, c. 4., s. 199.

¹⁰⁹ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, c. 1., Bakü 1964, s. 55.

¹¹⁰ Hüseyinov, s. 304.

6.3. İblis Faciası (Trajedisi)

Cavid'in şah eseri olarak *İblis* kabul edilir. *İblis* özet olarak **homo homini lupus** "insan insanın kurdudur" ilkesini anlatır. *İblis* vurma kırma, yakıp yıkma, tahrip ve yok etme, öldürmenin sembolüdür.

İblis tipinden İngiliz Christopher Marlowe (1564-1593), Alman Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), İngiliz George Byron (1788-1824), Rus Mihail Yuriyeviç Lermontov (1814-1841) gibi sanatçılar da istifade etmişlerdi.

Köprülü, *İblis* hakkında şöyle yazar:

"Hüseyin Cavid'e gelince, bu devir Azerî edebiyatının en kudretli sanatkârı şüphesiz odur. (...) Hamid'in kuvvetli tesiri altında kalmakla beraber, doğrudan doğruya Tevfik Fikret'in bir mukallidi ve muakkibidir. (...) Hüseyin Cavid, yalnız dil bakımından değil, umumiyetle fikir ve sanat bakımlarından da, Hamid ve Fikret tesirlerinin bir halitası gibi telakki olunabilir. (...) Mamafih Azerî edebiyatında ilk manzum piyesleri yazması, sahnede İstanbul Türkçesini kullanması ve nazım tekniği bakımından bazı ihmallerine rağmen temiz ve işlenmiş bir üsluba malik olması, eserleri üzerinde hakiki bir sanatkâr titizliği ile çalışması, Azerî şiirinin tekâmülü tarihinde ona mühim bir mevki temin etmiştir; bilhassa *İblis* piyesi Azerî edebiyatında edebî kıymet itibarıyla hiç ihmal edilmeyecek bir eserdir."¹¹¹

TBMM hükümeti nezdindeki Azerbaycan elçisi İbrahim Abilov, Mustafa Kemal'in kendisine şöyle dediğini aktarır:

"Cavid'in *İblis'ini* çok beğeniyorum. Ordaki İlhan tıpkı benim."¹¹²

6.4. Eserlerindeki Kahramanlar ve Adları

Kahramanlarını çeşitli milletlerden seçer. Bunlar arasında Azerbaycan, Anadolu ve Özbek Türkleriyle beraber Rus, Gürcü, Ermeni, Lezgi, Arap, Fars, Alman, Fransız tipleri mevcuttur.¹¹³

Eserlerinde birçok Türkçe isimli karaktere yer verir. Bunların bir kısmı tarihî şahsiyetlerdir. Alparslan (Hayyam'da), Timur, Yıldırım Bayezid (Topal Teymur'da) ve saire gibi.

¹¹¹ M. Fuad Köprülü, "Azerî", İA, c. 2, s. 147.

¹¹² Hüseyinov, s. 313.

¹¹³ Cavid, c. 1, s. 5 (Memmed Cafer'in "Büyük şair, mütefekkir" başlıklı girişi).

Azerbaycan ve İranlıların *Teymur* dedikleri, bizim *Timur* dediğimiz meşhur hükümdarın asıl Türkçe şekli Timür veya Temür'dür. Bildiğimiz *demir* kelimesinin eski şeklidir. Azerbaycan ve İran'da ise kelimenin ilk hecesindeki *i* harfinin *y* değeri de olduğundan *Teymur* okunmuştur. Şahıs adı olarak Farslarca da kullanılır.

Diğer Türkçe veya Türkçeleşmiş isimler şunlardır : Kanpolad, Orhan (Ana), Tarhan, Maral, Beypolad, Cengiz Bey, Arslan Bey, Bayram, Nazlı (Maral), Özdemir (Şeyh Senan), Güvercin, Uluğ Bey, Yıldırım, Aydemir (Uçurum), Özdemir, Alagöz, Ertuğrul, Yavuz, İlcay, Handemir, Altunsaç, Doktor Karatay, Oktay, Kaplan, Korkmaz (Afet), İlhan (İblis), Teymur, Akboğa, Orhan, Subutay, Karakuş, Demirkaya, Yıldırım Bayezid (Topal Teymur), Tosun, Altay, Yalçın (Siyavuş), Tuncer (İblisin İntikamı).

7. OKUL VE EĞİTİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Hüseyin Cavid, hurafelere karşı çıkmış, her milletin “yalnız ve yalnız ilmin, sanatın kanatlarında yükselbileceğine inanmıştı.”¹¹⁴

Cavid bir aydın olarak “mekteb”in toplum hayatındaki tartışılmaz rolünü gayet iyi görmüş ve çok iyi değerlendirmiştir. Birçok makalesinde bu hususa dokunup adeta bir eğitim bilimci gibi çeşitli ve isabetli fikirler ortaya koymuştur. Bilhassa kız çocuklarının okumasına çok ehemmiyet vermiştir. Aşağıdaki alıntılarda bunu görmek mümkündür:

“...mahareti bize öğreten şey ise ilimdir, mekteptir. Zira ilm-i iktisad bilmeyen bir tacir menfaat yerine zarar görür. Tarih-i edyan [dinler tarihi], felsefeden bilmeyen bir hoca hidayet, şeriat yerine safsata, zelâlet tohumu saçar.”¹¹⁵

“Onun için muallim ilm-i hayat, ilm-i ruh, ilm-i ahlâk gibi terbiye hususunda lazım olan şartlara vakıf olmalıdır. Kâmilin olmasa da bunları sathi surette bilmesi faydadan hali değildir.”¹¹⁶

(...) “Her şeyden evvel çocukların yiyip içecekleri nazar-ı dikkate alınmalıdır. Çok yemek muzırr-ı sıhhat olduğu kimi, az yemek de faydalı değildir. Yemeklerde en çok dikkat edilecek nokta besleyici (mugaddi)

114 Mişkinaz C., s. 6.

115 Cavid, c. 4, s. 190.

116 Cavid, c. 4, s. 194.

olmasıdır. Yemek karnı doldurmak yahud lezzet duymak için de değildir. Belki hayatı idare etmek, vücudu beslemek içindir.”¹¹⁷

(...) “Terakkinin ilk vasıtası kadın ve kız mektepleridir.”¹¹⁸

“Bu yıl olmasa bile bir nice yıl sonra tahsil-i ibtidainin ister kız, ister oğlan için mecburi tutulacağı şüphesizdir.”¹¹⁹

“Talim ve terbiye meselesinde ilk nazar-ı dikkate alınacak nokta mekteplerdir, mektep odalarıdır. Mektepler sıhhati ihlal etmeyecek derecede havadar, uca yerlerde yapılmalıdır. Pis, murdar, ufunetli [pis kokan] yerlerden uzak olmalıdır. Hastahane, hapishane, mezaristan gibi yapı (bina)'lara yaklaşmamalıdır. Mektep binası mümkün derecede güneş[li] yerlerde vaki olmalı, rutubeti çok olan yerlerden hezer edilmelidir [sakınılmalıdır]. Güneş mani olacak gölgeler ile muhat olma[ma]lıdır. Çünkü çok hastalıkların güneşsizlik ve rutubet yüzünden vücuda geldiği aydın bir hakikattir.

Güneş girmeyen yere tabipler girer meseli meşhur-i âlemdir.”¹²⁰

(...) “Işığın sol taraftan gelmesi daha faydalıdır. Çünkü sağ taraftan gelecek olsa, yazı yazarken sağ el defter üzerinde öz gölgesiyle şakirdleri [öğrencileri] rahatsız eder.¹²¹ Sınıfın pencereleri de oldukça çok ve aydınlık olmalıdır. Mektebin dört beş arşın (Rus arşını) eninde geniş bir dehlizi (koridoru) ve teneffüşhanesi olmalıdır.” Her mektebin mümkün derecede özüne mahsus bir de güzel bahçesi olmalıdır ki, çocuklar orada serbest gezinebilsin; saf, temiz hava alabilsin. Def-i ihtiyac için kademhaneleri [tuvaletleri] oldukça uzak bir köşede bulundurmalı, kullukçular nezafet [müstahtemler temizlik] hakkında çok ziyade dikkatli olmalıdır.”

Sınıflarda nazar-ı dikkate alınacak şeylerin en mühimi sıra (skamyâ)'lardır. Sıraların ölçüsünde çok dikkat lazımdır. Elden geldiği kadar

117 Cavid, c. 4, s. 197.

118 Cavid, c. 4, s. 198.

119 Cavid, c. 4, s. 201

120 Cavid, c. 4, s. 201.

121 Cavidin “ışık soldan gelmelidir” şeklindeki düşüncesi, Arap harfleri sağdan yazıldığı için o zaman için çok doğru idi. Lakin günümüzdeki Latin harflerini göz önünde tutarsak, ışığın sağdan gelmesi gerekir. Ancak Cavid'in bunlar üzerinde kafa yorması, ne kadar samimi ve zeki biri olduğunu gösterir.

122 Cavid'in samimiyet ve zekâsını gösteren bir husus da budur. Daha 2003'e kadar Türkiye'de yapılan okul binalarında merdivenler bir metre eninde idi ve çocuklar girerken, çıkarken balık istifi halinde olurlardı. Nihayet 2003'ten sonra yeni bir okul planı yürürlüğe kondu da okullar geniş merdiven, geniş sahanlık, geniş koridorlara kavuştu. Halbuki Cavid bunu 90 sene önce düşünmüş ve yazmıştı.

onları sıhhi, fenni bir ustaya ısmarlmalıdır. (...). Bir de muallimler daima çocukların sıra üzerinde aldıkları vaziyete dikkat eylemelidir. Fena vaziyetler boyun, kürek, bel kemiklerini eğer; kemikler eğildikçe a'za-yı dahilî [iç organlar] de büyük zararlar görmüş olur.

(...) Bir de bir sırada iki çocuktan ziyade oturmamalıdır.¹²³

(...) Bir de aşî (çiçeği döğülme) şehadetnamesi olmayan bir çocuk asla mektebe alınmamalıdır (...). Yedi yaştan aşağı olanları çok da kabul etmemelidir.¹²⁴

(...) İbtidai mektep için Türk dilinde muhtasarca kıraat, kitabet, ilm-i eşya, coğrafya, hesap [aritmetik], Türk tarihi ve İslam tarihi gibi şeyler kifayet eder.

İkinci yıldan itibaren Rus dili de tabii ilave edilmelidir. Çünkü onsuz da iş aşmaz.¹²⁵

"Bize yalnız mektep lazımdır. Bütün inkılabat-ı medeniyye hep mektep mahsulüdür."¹²⁶

Gördüğümüz gibi Hüseyin Cavid adeta bir pedagog gibi (aslında bir pedagog olarak) bundan 90 sene önce öyle fikirler ortaya koymuş ki, bunların bazıları Türkiye'de ancak fark edilmiş, bazıları ise fark edilmeyi beklemektedir.

8. HAKKINDA YAZILANLAR

Her yazar, bilim insanı ve sanatçı hakkında görüşlerin, eleştirilerin olması doğaldır. Cavid de zamanında en çok tartışılan, eleştirilen kişilerden biriydi. Tartışma ve eleştirilerin yoğun olmasının esas sebebi, Azerbaycan'da yeni bir rejimin, komünist sistemin kurulmasıydı.

Aşağıda Gulam Memmedli'nin *Cavid – Ömrü Boyu* (Bakü 1982) kitabından Cavid'in lehinde ve aleyhinde yazılanlardan bazı seçmelerde bulduğuk (Gulam Memmedli, Tebriz 1897 doğumludur).

¹²³ Cavid, c. 4, s. 204.

¹²⁴ Cavid, c. 4, s. 205.

¹²⁵ Cavid, c. 4, s. 207.

¹²⁶ Cavid, c. 4, s. 270.

Böylece şairin devrinde nasıl görüldüğü, rejimin ilk yıllarında adeta devlet sanatçısı, milli şair görülürken gitgide nasıl gözden düştüğü, haklı haksız hangi tenkitlere uğradığı görülecektir.

Daha kolay olacağı zannıyla kitaptaki sayfa numaralarını dipnot halinde değil, paragrafların bitiminde gösterdik. Alıntılarda hiçbir kelimeyi değiştirmedik. Hatta *epoha*, *progressiv* gibi kelimelere dahi dokunmadık. Sadece eski dile ve Azerbaycan Türkçesine has bazı kelimelerin manalarını [] içinde verdik.

"Halbuki *Uçurum*'da ve umumiyetle Hüseyin Cavid'in bütün eserlerinde muayyen bir dil, muayyen bir üslup, şive, selâset [akıcılık], ahenk görünmektedir." (Halil İbrahim, *Zahmet*, 30 Haziran 1922). (131. s.).

"İmdiki şairlerimizden Abdullah Şaik, Hüseyin Cavid'e az çok edip demek olar [mümkündür], ancak bunlar dillerini molla dili değil, cemaat dili yapmalı, şiirlerini Osmanlı Türkçesine değil, Azerbaycan'ın şivesine uydurmalıdırlar." (Hüseyin Hacinski, *Yeni Fikir*, 9 Ekim 1923). (149. s.).

"İmdi Türk ziyalılarının [aydınlarının] en güzide hissesi necat [kurtuluş] yolunu tapmıştır [bulmuştur]. Hüseyin Cavid hemçinin [aynı şekilde] o büyük yola dâhil olmalıdır. Çünkü başka yol ahtaranlar [arayanlar] için *Uçurum*'dan başka bir yol kalmamıştır." (Aziz Şerif, *Kommunist*, 22 Ekim 1924). (162. s.).¹²⁷

"Cavid'e kadar bize Türk lisanını aruz veznine layıkı ile tatbik eden yok denilse sezadır [isabetlidir]..."

Netice olarak diyoruz ki, Cavid ince ruhlu bir şair olmakla beraber, Türk dilini aruz vezni ile karıştıran ve birbirinden ayrılmaz hale salan sanatkârdır..." (Çorabatır-Ali Hüseyinzade, *Yeni Yol*, 12 Ocak 1925). (169. s.).

"Piyesin en kuvvetli ve en zayıf tarafı onun şiiridir. Osmanlı şivesinde yazılmış olan bu şiirler çok güzeldir. Hüseyin Cavid'in eserlerinde en kuvvetli taraf onun şiirleridir.

Bununla beraber hemin [aynı] şiirler Hüseyin Cavid'in yazdığı piyeslerin en zayıf tarafıdır. Çünkü bu şiirleri sahnede düzgün ve lazımi [lüzumlu] ahenk ile söyleyebilen aktörlerimiz çok azdır. Azerbaycan halkından çıkan ve Azerbaycan Türk dilinde danışan [konuşan] aktörler, bu şiirleri çok çetinlik ile deyinler. Sahneden işitilen şiirler öz musikisi ile temaşacıların [seyircilerin]

¹²⁷ Aziz Şerif bu yazıda onu "Türk milliyetçiliği, Zerdüşt-Niçe [Nietzsche] safsataları ve tarihten konu almakla da" tenkit eder.

ruhunu okşuyor ise de, bu şiirlerin birçok sözleri temaşacılar için anlaşılmaz kalır.” (Aziz Şerif, *Yeni Fikir*, 7 Şubat 1926). (179. s.).

“Büyük mevzu dedik ya! İşte Cavid’in en zayıf noktalarından biri de büyük mevzuları alıp üzerinde çok çalışmamasıdır. Ona göredir ki, meydana ondan gözlediğimiz kadar büyük eser atmaz.” (H. Zeynalı, *Edebî Parçalar*, Mayıs 1926, no 1). (183. s.).

“Görkemli yazıcılar Cavidler, Cabbarzadelerin yarattıkları tipleri alınız. Cavid’in Arif, Şeyda, Celal ve gayrı, Cafer’in¹²⁸ Aydın, Oktay ve sairelerini gözden geçirirseniz hep aciz, zayıf, baniyyesiz [temelsiz?], cılız, düşkün ruhlardır. Şeksiz [şüphesiz] ki bu kimi [gibi] yaradıcılığın ictimai sebepleri vardır. Lakin onlarla komşu olmuş olsak, mevzudan pek uzaklaşacağız.” (Maksut Şeyhzade, *Maarif Yolu* [Mahaçkale –Dağıstan’da- çıkmıştır], 31 Temmuz, 1926, no 2-3). (188. s.).

“...Azerbaycan inkılâbının altıncı yılında Hüseyin Cavid tarihî bir piyes yazmış ve bu eserde fetihler yaparken insan kafalarından ehramlar diken Teymurleng kimi bir tipi idealize etmiştir.

Hüseyin Cavid hünerver şair, kelâm üstadı ve sanatkâr olmakla beraber o, mahdut görüşlü bir insandır.” (Mustafa Kuliyev, *Maarif ve Medeniyet*, Ağustos 1926, no 8). (188. s.).

“Şüphesiz ki memleketin son hadiselerinden az müteessir olan bu edebiyat zümresi, teesüfle demeliyim ki, kendisini bi- taraf bir cepheye doğru çekiyor. İlhamını ya eski Turan istilalarından (Topal Teymur-Hüseyin Cavid), ya eski Arabistan çöllerinden (Peygamber-Hüseyin Cavid) alıyor, yahut da Kızkalelerinden (Cafer Cabbarzade) veya Gökgöl’ün füsunkâr ve sembolik manzaralarından ruhluyor (A. Cevad).”¹²⁹ (Ali Nazım, *Maarif ve Medeniyet*, Eylül 1926, no 9). (189. s.).

“Cavid’in yarattığı dil ve üslup haralardan [nerelerden] alınırsa alınsın, ne kimi [gibi] ilhamlardan doğarsa doğsun, Azerbaycan’daki şair ve ediplerimize nisbeten en müstesna, en zarif ve narin bir dildir. Bu dilin gelecek neslimize tesiri olmamış olmaz [olmaması mümkün değildir] ve bu dil tesiriyle yaranacak Azerbaycan Türk edebiyatı, Marksist görüşü ve gayeleriyle kuvvetlendikten sonra misalsiz eserler meydana getirebilecektir. Bu da Cavid’in

¹²⁸ Cafer Cabbarlı (1889-1934), ünlü bir dram yazarıdır.

¹²⁹ Ahmed Cevad Ahundzade (15 Mayıs 1892 - 13 Ekim 1937), milliyetçi bir şairdi. Bilhassa Gökgöl şiirini yazdıktan sonra hücumlara maruz kalmıştı. Kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Azerbaycan edebiyatına en büyük hizmetlerinden biri olacaktır.” (Hanefi Zeynalı, *Maarif ve Medeniyet*, Eylül 1926, no 9). (190. s.).

“Demek oluyor ki Cavid aruz vezni ile yazdığı eserlerde kazandığı muvaffakiyetleri, hece ile yazdığı eserlerde kazanabilmemiştir. Onun *Uçurum’u* ve *Peygamber’i* bu sözün canlı şahidi olsa gerek. *Topal Teymur* ise nesir ile yazılmıştır. Neyse Cavid’in bu eserinde geçmiş eserlerindeki heyecan, ruh görünmüyor. Cavid bu eserde tarihten çok uzak kaçmıştır. Eğer tarihten kaçmak eser için bir tip yaratmak ve eserde sanat yaratmaksa, bu eserde sanat görünmüyor.” (Kızıl Kalem [takma addır], *Genç İşçi*, 22 Kasım 1926). (196. s.).

“O, hemişe [daima] ‘Bizim siyasetle ne işimiz var, öz sanatımızla meşgul olalım’ diyor. Hatta maarif komiseri [bakanı] Kuliyev yoldaşa yazmış olduğu bir mektubunda da ‘bence edebiyat başka, siyaset ve tebligat daha başkadır’ diye yazıyor.” (Halil İbrahim, *Maarif İşçisi*, Nisan 1927, no 4). (203. s.).

“Hüseyin Cavid idealist romantizme ve subjektif sanat telakkisinin en karanlık derinliklerine indi. Cevad ise öz siyasi ideallerinin sembolleri bulunan ‘ay’ ve ‘Göygöl’lerden ilham almağa başladı. (...) Son zamanda her iki şair yenileşmek, kızışmak isteyerek ‘yeni ruhta’ bir takım eserler yazmaya başladılar (Hüseyin Cavid; Azer).” (Ali Nazım, *Dan Ulduzu*, Haziran 1928, no 6). (210. s.).

“Biz güman [zann] etmiyoruz ki, Cevad Ahundov ve Hüseyin Cavid kimi şairlerde bu yakın zamanlarda lazımı [lüzumlu] bir dönüş emele [meydana] gelecektir. İctimai hayattan uzaklaşmış ve inkılabi yaradıcılık işinden el çekmiş Cevad ve Cavid, öz kudretlerini sırf sanatkârlık yolunda işletiyorlar. Şekil taraftan Hüseyin Cavid az çok muvaffakiyet kesbetmiş ise de, münderecat itibariyle bu şairlerin yazıları yeni cemiyetin ve yeni Azerbaycan’ın medeniyetinin aleyhinedir.” (Mustafa Kuliyev, *İnkılab ve Medeniyet*, Eylül 1928, no 9). (211. s.).

“...Üslubu cihetine gelince ne eski, ne de yeni şairlerimizde Cavid kadar kuvvetli, üsluplu yazıcılarımız yoktur. Kompozisyonda da Cavid’in bir çok yazıcılarımıza üstün geldiğini kaydetmelidir.” (*Edebiyat Dersleri*, Azernesr, Bakü 1928). (213. s.).

“Onun son eserlerine beled [vakıf] olanlar diyorlar ki: ‘Hüseyin Cavid kabaklarda [önceleri] havada gezerek yere inmek istemiyordu ise de, imdi aşağılara yakınlaşıyor. Fabrikaları, zavodları [ağır sanayi tesislerini] geziyor ve demek ki faaliyetini aşağı tabakalara hizmet ettirmeye çalışıyor. Hüseyin Cavid ıslah olunuyor, bizim tarafa geçiyor. Hüseyin Cavid büyük bir edip olduğundan biz onu tenkit etmeli, noksanlarını göstermeliyiz ki, kati surette bize

yakınlaşsın, öz eliyle bütün köprüleri yaksın, mefkûrece bizim tarafa geçsin..” (Ali Haydar Karayev, *Komünist*, 15 Şubat 1929). (215. s.).

“Nihayet Azerbaycan şairi Hüseyin Cavid bizim inkılâp katarımıza oturdu. O; ağır, çetin ağırdan, sancıdan sonra Şuralar Gürcistanında inkılabi hadiseleri az çok tasvir eden bir piyes doğdu. Nedense Hüseyin Cavid katarımıza [tirenimize] binmek için komşu, kardaş Gürcistan’ın paytahtını [başkentini] seçmiştir. Biz Cavid’in Azerbaycan’a çatmasını [varmasını] çok gözledik [bekledik] ve bunu uzun uzadıya ümit ettik.

Nihayette Cavid inkılabi yaşayışımızı hakiki surette tasvir etmeye başlamıştır.” (Mustafa Kuliye, *İnkılab ve Medeniyet*, Ekim 1929, no 10). (225. s.).

“A. Manaflı ve Ahundzade, Bedayi tiyatrosunun repertuarındaki piyesler hakkında yazdıkları makalede, Hüseyin Cavid’in *Şeyh Senan* dramının tiyatrodaki büyük muvaffakiyet kazanmasına bakmayarak [rağmen] ve hemişe [sürekli] repertuarda kalmasıyla beraber [ilgili] onu zararlı hesap ediyorlar ve repertuardan çıkarılmasını talep ediyorlar.” (*Bakinski Raboçi*, 12 Ocak 1930). (228. s.).

“Dört beş yıl akdem [önce] Azerbaycan edebiyatında görkemli yer tutan Cavid edebiyatı, Azerbaycan gençlerinin zihnine, dimağına ve hatta bütün iliklerine aşılınmış, her bir gençte şiir ezberlemek, nazım yazmak ve şair olmak fikri doğurmuştu. Bunun için de bütün gençlerimizin, bilhassa proleter gençlerimizin ekseriyeti şair olup şiir yazıyor.” (Ali Veliyev, *Edebiyat Cephesinde*, Ocak 1930, no 1). (228. s.).

“Cabbar Efendizade için bütün yazıcılar ister burjuva romantigi Hüseyin Cavid olsun, ister Azerbaycan Telyaki Ahmet Cevad olsun, ister liberal şair Abdullah Şaik olsun, isterse de nihayet inkılâpçı şair Süleyman Rüstem olsun, hamısı [hepsi] layıklı istidada, güzelliğe malik ve aynı takdire kabildirler.” (Hanefi Zeynalli, *İnkılab ve Medeniyet*, Ocak 1930, no 1). (228. s.).

“*Kınyaz* piyesi Cavid’in başka eserlerine nisbeten sanat cihetinden zayıftır. Piyese bir tiyatro eseri olmak itibarıyla çok yaramazdır [elverişsizdir]. Piyeste hiç bir dinamizm yoktur.

Kınyaz’ın sahneden atılmasını lazım biliyoruz [lüzumlu görüyoruz]” (M. N., *Yeni Kend*, 6 Mart 1930). (229. s.).

“Cavid’in *Kınyaz* eseri Tiflis dramı [tiyatrosu] tarafından Martın 6’sında birinci defa oynandı. (...) İkinci defa oynanırken piyese işçiler hayatından bir parça daha arttırıldığı [eklendiği] ve bu defa birinci oyuna nisbeten piyesin

gidişinde bir kadar [miktar] tempo emele [meydana] geldiğini kaydetmelidir.” (M. N., *Yeni Kend*, 10 Nisan 1930). (231. s.).

“Şairler arasında birinci mevki şüphesiz Hüseyin Cavid tutuyordu. (...) Şah eseri *İblis* olan Cavid’in yaratıcılığında esas hat ne milliyetçilik, ne inkılâp, ne de ictimai mevzulardır. Onun esas hattı estetikdir.” (C. Efendizade, *İnkılab ve Medeniyet*, Nisan 1930, no 4). (232. s.).

“Hatta dram şeklinden istifade eden Cavid, en kuvvetli şiirlerini yalnız nazımla vücuda getirdi. Nesirle yazdığı *Afet*, *Topal Teymur* kimi [gibi] eserler hiç bir muvaffakiyet göstermediler. Cavid’in varlık ve ehemmiyeti dram şeklinde yazılmış manzum poemalarda [şiirlerde] (Şeyh Senan, Peygamber, İblis) özünü gösterdi.” (Emerli-Mikayil Refili, *Edebiyat Cephesinde*, no 5-6, 1930.) (234. s.).

“Cavid yaratıcılığının yükselişinde en ciddi eser *İblis*’tir. Bu eser Hüseyin Cavid’de Göte [Goethe], Lermontov, Bayron [Byron]’un tesiriyle yaranmıştır. Eserin başkahramanı İblis (Mefistofel)’in varlığında onların tesiri görülmektedir.

Hüseyin Cavid söz sanatının büyük ressamıdır. Müellifin *İblis* eseri öz musikikârlığı ile Puşkin¹³⁰ poeziyasını [şiirini] hatırlatıyor. İblisin monologları her bir okuyucuyu varlığı ile heyecanlandırıyor.” (*İzvestiya GNİ*, 1. cilt, 6 hisse. 1930). (236. s.).

“[Bekir] Çobanzade’ye¹³¹ göre Hüseyin Cavid, Azerbaycan temalarında yazmadığı için burjuva yazıcısı imiş. Hüseyin Cavid, hakikaten burjuva yazıcısıdır. Çobanzade ise hakikaten liberal bir münekkittir ki, özüne hak hesap vermeden [kendisiyle hesaplaşmadan] sağa ve sola yapıştırmaktadır [saldırmaktadır].” (Mustafa Kuliye, “Pantürkizmle böyle mübarize [mücadele] etmek olmaz”, *İnkılab ve Medeniyet*, Mart-Nisan 1931, no 3-4). (239. s.).

“İşte *Füyuzat*’ın berdevamından ibaret bulunan Hüseyin Cavid ve Cevad yahut sağ edebiyat bugünkü edebî hayatın bir kolunu teşkil ettiği gibi, ikinci bir kol da halkçı edebiyattan yahut çığırdışlardan ibarettir.” (Evez Sadık, *İnkılab ve Medeniyet*, Mayıs 1931, no 5). (240. s.).

“Ekrem Cafer, Moskova’dan Cavid’e açık mektup göndermiş ve ondan ayrıldığını bildirmiştir. (...) Bilhassa o, çığırdış problemini katıyen

¹³⁰ Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), Rus şairidir. Rus edebî dilinin kurucusudur.

¹³¹ Bekir Çobanzade (1893-1939), Kırmılı şair, yazar ve dilcidir. Kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

anlayabilmediğini de göstermiş oluyor. Cevad destesine geldiğimiz zaman Kuliyeve yoldaşı dinleyelim:

‘Burjuva ziyalıları [aydınları] vatanperverlik mefkûresiyle Türk kütlesi içerisinde nüfuz kazanmak ve alakalarını muhkemlendirmek [sağlamlaştırmak] istiyorlar.

Bu devrin şöhretlenmiş şairlerinden Cevad Ahundzade Mart hadisesini, Müsavat bayrağını medh ediyor. Burjuvazi... Vatanperverlik hissini irad edince [dile getirince] ruhani atalara ve mümin Müslümanlara esaslanıyor ve şiirlerine Bismillah ile başlıyor.’ (*İnkılab ve Medeniyet*, 1930, no 12).

Lakin Ekrem Caferzade ise bunların hamısını [hepsini] bildiği halde Cevad’a büyük bir ihtiyaç hissederek onu sosyalizm ülkesinin şairi adlandırmak kimi boş ve manasız iş görüyor.” (H. Mehdi, *İnkılab ve Medeniyet*, 1931, no 7-8.). (241. s. vd.).

“Netice itibariyle diyebiliriz ki Müşfik,¹³² *Külekler* eserinde öz vaktinin süratinden geri kalmıştır. Müşfik yaratıcılığı, Türkiye inkılâpçı hırda [küçük] burjuva şairlerinin ve bazen Cevad ve Cavid’in tesirinden kurtulamıyor.” (Zengelli, *Hücum*, Temmuz-Ağustos 1931). (242. s.).

8.1. 1932’den İtibaren Marksist Tenkidin Artması

“Hüseyin Cavid hakkında Kuliyeve şöyle yazar:

‘Hüseyin Cavid oldukça büyük bir sanatkar ve söz ustasıdır. *İblis* müellifi, şiirin musikisi ve güzelliği itibariyle Puşkin’in şiirlerini hatırlatıyor. *İblis*’in monologları, öz şiddetli heyecan ve kuvvetiyle her bir okuyucuyu özüne [kendine] bağlıyor.” (Ali Nazım, *Hücum*, Mayıs-Haziran 1932, no 5-6). (246. s.).

“Lakin Cevad bunu da itiraf etmelidir: Proleter gençliği vaktiyle onları haklı olarak cemiyetten kenarda koymuştu. O vakit tarihî inkişafımız hele [henüz] bize edebiyat rehberliği imkânı vermemişti. Hele o vakit Cevad-Cavid sepkisi [yolu], hakim sitil hesap olunuyordu. Lakin şimdi proleter gençliği Cevad’ın sıramıza gelmesinden korkmuyor, belki de bunu lazım [lüzumlu] görüyor.” (B. Çobanzade, *Hücum*, Ocak-Şubat 1933, no 1-2). (249. s.).

“Görkemli yazıcılarımızdan Hüseyin Cavid’in bu yıl sahnemize verdiği *Siyavuş* eserini, yaratıcılığında proleteryanın karşısında duran meselelere doğru

¹³² Mikâil Müşfik (1908-1938), kabiliyetli bir şairdi. Kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

ileri atılan bir adım saymak olar [mümkündür]. Hüseyin Cavid hâlâ hakiki hayat ve yaşayışımızı tedkik ve tasvirinden uzaktırsa da, *Siyavuş*’ta eski *Peygamber*’inden ve *Topal Teymur*’undan da uzaklaşmıştır. *Siyavuş* inkılabi bir eserdir. Ancak Cavid bu eserdeki muvaffakiyeti ile kifayetlenmeyip, şimdiki kuruluşumuzu tasvir eden eserlere başlarsa daha büyük bir iş görmüş olur.” (*İnkılab ve Medeniyet*, 1933, no 2). (250. s.).

“Hüseyin Cavid’in sanatı bedii cihetten Cafer [Cabbarlı]’den daha tesirli, daha yüksektir. Eğer Cafer’de tesadüflük varsa, Cavid’in kahramanlarında bu tesadüflük yoktur. Cafer ile Cavid arasında karşılıklı münasebet olmalıdır. Cavid, Cafer’in yeni sahnelerde elde ettiği muvaffakiyetlerden ve Cafer de onun bedii kuvvetinden istifade etmelidir.” (H. Mehdi, *Komünist*, 15 Nisan 1933). (250-251. s.).

“Cavid’in *Azer*’inden çap [neşr] olunan parçalar onda emele [meydana] gelmeye başlayan muayyen ideolojik dönüş başlangıcının ifadesidir. Bunu inkâr etmek olmaz. *İsyân* isimli şiirlerde de biz bunu görüyoruz. O; değişmek, hayata, varlığa karşı alakasını kökünden değiştirmek zaruretini bir sanatkar, bir şair kalbi ile hissetmiş, duymuştur:

Her felsefe, kanun değişirken

Bir noktada dursan da düşünsen

Makber yazacaklar kemiğinden.

Deli Kınaz ve *Telli Saz* eserlerinde Cavid muasır tematikaya [temaya] geçiyor. Lakin o bu temaları doğru ve etraflı düşünme derecesine kalkabilmediği [çıkamadığı] için birçok esaslı sehivler [yanlışlar] bırakıyor ve sınıfı mübarizeyi [mücadeleyi] yanlış formada [şekilde] meydana çıkarıyor.” (İ. Mirza, *Komünist*, 23 Nisan 1933). (253. s. vd.).

“Azerbaycan’da iri [büyük] burjuva dramasına gelince, Hüseyin Cavid’in *İblis*, *Şeyh Senan* kimi Türkiye medeniyeti [kültürü] tesiri altında yazılmış eserlerini göstermek lazımdır.” (Cuvarlinski -Halk Maarif Komiserinin raporu-, *Komünist*, 4 Mayıs 1933). (255. s.).

“Hüseyin Cavid’in *Siyavuş*’u... Azerbaycan yazıcılarının Umum-ittifak Şura [Sovyetler Birliği] yazıcıları kurultayına hazırlık devrinde elde edilen muvaffakiyetlerden biridir.” (Elekber Babayev, *Yeni Yol*, 6 Mart 1934). (259. s.).

“Şair-dramaturg Hüseyin Cavid’in bedii faaliyetindeki değişiklik dahi düşmanlarımızı az hiddetlendirmiyor. *Topal Teymur* (1925), *Peygamber* (1923)

müellifi özünün [kendisinin] yeni *Siyavuş* piyesinde öz [kendi] tematikasını [temasını] inkılabileştirmeye doğru teşebbüste bulunmuştur.” (H. Nezerli, *Komünist*, 23 Nisan 1934). (260. s.).

“23 Nisan kararından sonra yazdığı *Siyavuş*’ta Cavid gecikmiş ve zayıf da olsa, özünün [kendisinin] üslubunu, yolunu, ideasını [gayesini] değiştirmeye çalışıyor. *Siyavuş* sabık burjuva-kolçomak [ağa-bey] edebiyatının ölümünü ifade eden bir eserdir.” (Ali Nazım, *Genç İşçi*, 23 Nisan 1934). (261. s.).

“Eski şairlerimiz içerisinde hele de layıkınca yeni kuruluş akınına koşulmayan [katılmayan] Hüseyin Caviddir.” (H. Mehdi, *İnkılab ve Medeniyet*, Mart-Nisan, 1934, no 3-4). (261. s.).

“Eski yazıcılarımızdan şuurlu veya şuursuz surette inat ile yeniden kurulma [yapılanma] meselesine soğuk bakan ve bu uğurda ehemmiyetsiz adımlar atan Hüseyin Cavid’dir. Bir şair kimi [gibi, olarak] hürmet beslediğimiz bu adam için yolunu muayyenleştirmek zamanı çatmış [gelmiş] ve geçmiştir. *Sanat sanat üçündür* şiarı Şurular İttifakında [Sovyetler Birliğinde] lügatlerden bile silindiği halde, bu prensipten doğan dünya görüşüne arkalanmak artık makbul bir şey değildi. İttifakımızda [Birliğimizde] yerleşen kardaş milletlerin ona benzer şairleri çoktan öz yollarını muayyenleştirmiştir. Böyle muayyen yol aramak uğrunda Cavid çalışmalı ve kurultayımız onun geçmişi ile geleceği arasında bir geçit yolu olmalıdır.” (M. K. Elekberli, *Komünist*, 13 Haziran 1934). (262. s.).

“Tiribunaya [kürsiye] çıkan Hüseyin Cavid yoldaş, akşamki çıkışında [nutkunda] bıraktığı sehivleri [yanlışları] itiraf etmiş ve bugünkü hayattan, bugünkü kahramanları aksettiren yeni eserler vereceğini vadedmiştir.” (*Yeni Yol*, 16 Haziran 1934). (263. s.).

“Cavid hiç şüphe yoktur ki, en popüler sanatkar, edebiyatımızda muayyen yüksek mevkii olan yazıcılarımızdan biridir.

Genç yazıcılarımız ondan çok şey öğrenebilirler ve öğrenmelidirler.” (R. Mikâyil, *İnkılab ve Medeniyet*, Haziran-Temmuz 1934, no 6-7). (264. s.).

“En büyük şair-dramaturg Hüseyin Cavid çok leng [ağır] surette özünü [kendisini] yeniden kurmadadır. 1932-1933’üncü yıllarda bizim sahnemize *Siyavuş* kimi eser vermiştir ki, burada eski İran ve Turan saray hayatının bozgun [bozulmuş] varlığını açıp göstermiş, kendli [köylü] isyanının zayıf, liberal aristokratların ardıcıl [samimi] olmadıklarını tasvir etmiştir.” (M. K. Elekberli, *Na Rubeje Vostoka*, 15 Eylül 1934). (265. s.).

“Cafer Cabbarlı’nın ölümünden sonra tek birce iri [büyük] dramaturg Hüseyin Cavid kalmıştır ki, o da hele ideyaca [gayece] yeniden kurulma prosesindedir [sürecindedir]. Cavid’in içerisinde sosyalizm epohasının [destanının] tip ve karakterleri, gösterilen halis Şura [Sovyet] dramaları hele yoktur. Doğrudur, 1928’inci yıldan başlayarak o, özünün sabık mürteci [gericilik] cephesinden çekilmiştir.” (Ali Nazım, *Kızıl Şafak*, 28 Nisan 1935). (272. s.).

“Cavid oktyabrın¹³³ 20 yıllığına müsbet kahraman obrazlı [tipli] eser yazmaya söz vermiştir.” (H. Nezerli, 31 Ekim-1 Kasım 1935’deki Şura Yazıcıları İttifakında [Sovyet Yazarlar Birliğinde] dramacıların yaptığı müşaveredeki konuşmadan. Bu konuşma 12 Aralık 1935’de *Edebiyat Gezeti*’nde yayınlandı). (278. s.).

“Dil meselesinde ise her ikisi [Cavid ve Mehmed Hadi¹³⁴] aslına sadık kalmış, Azerbaycan halkı için anlaşılmayan dille yazmışlardır. Cavid verdiği vaadlerin aksine olarak şimdi de bu yolda devam ediyor.” (M. K. Elekberli, *İnkılab ve Medeniyet*, 1935, no 10-12). (279. s.).

“*Azer’den* parçalar ile Cavid yaratıcılığında dönüş başlıyor. Kaydetmek lazımdır ki, Cavid’in yaratıcılığındaki dönüş, daha doğrusu proletaryaya yakın gelme çok uzun sürdü ve hâlihazırda da çok tedricidir.” (Ali Sultanlı, *Edebiyat Müntehabatı*, Bakü 1936, -Hüseyin Cavid hakkındaki bölüm-). (282. s.).

“O,¹³⁵ demiştir: ‘Ben iptidai tahsilimi Özbekistan’da olan Azeri Türk mekteplerinden birinde aldım. Bu benim şahsen Azerbaycan halkına ve onun ister muasır, ister klasik edebiyatına merakıma ve yakınlığıma ilk sebeptir. Muasır şairlerden Süleyman Rüstem, Hüseyin Cavid, Simurg, Mikâil Müşfik, Ordubadi, Vurgun¹³⁶ ve başkalarının adı Özbekistan’da tanınmış adlardır.’” (*Edebiyat Gezeti*, 14 Mart 1936). (283. s.).

“Görkemli ve yaşlı şair Hüseyin Cavid eserlerinin kahramanlarını Arabistan’dan, Türkiye’den, İran’dan alarak muasır Sovyet Azerbaycan’ı hayatından yan geçiyor. Hüseyin Cavid hele da sadelik, halkilik ve tabiiikten

¹³³ Oktyabr, Rusçada ve Azerbaycan Türkçesinde Ekim ayının karşılığıdır. Burada 1917’deki Ekim devrimi, yani komünist ihtilal kastedilmektedir. Komünist ihtilal 25 Ekimde olmuştur. Sonradan Jülyen takvimi Gregoryen takvime çevrilince, ihtilalin yıl dönümü 7 Kasım’a denk gelmiştir. Buna rağmen Ekim devrimi tanımlaması değiştirilmemiştir.

¹³⁴ Mehmed Hadi (Şamahı 1879 – Gence, Mayıs 1920), şairdir. Komünistler tarafından öldürülmüştür.

¹³⁵ Kastedilen Özbek yazarı Gafur Gulam (1903-1966)’dır.

¹³⁶ Süleyman Rüstem (1906-1988), Tağı Şahbazi Simurg (1892-1937), Mikâil Müşfik (1908-1938), Memmed Said Ordubadi (1872-1950), Samet Vurgun (1906-1956), Azerbaycan’ın ileri gelen şair ve yazarlarıdır.

uzak olduğu üçündür ki, onun okuyucular dairesi dardır.” (*Literaturnaya Gazeta*, 10 Nisan 1936). (284. s.).

“Bunlar, bütün bu sahneler, bu obrazlar [tipler], Cavid’i ölmez sanatkarlar sırasına koyuyor, onun kolundan yapışarak sanat silsilesinin uca [yüce] zirvelerinden birine çıkarıyor. Cavid büyük sanatkârdır, bunu kimse inkâr edebilmez ve etmiyor.” (E. Sadık, *İnkılab ve Medeniyet*, Nisan-Mayıs 1936, no 4-5). (287. s.).

“Acaba Hüseyin Cavid inkılâp epohasının [destanının] sanatkarı hesap olunabilir [sayılabilir] mi? Daha doğrusu Cavid bir sanatkar olarak, öz asrının ilerisinde giden, progressiv [ilerici], bizim cemaatimizin progressine [gelişmesine], yani inkılâba yardım edebilen sanatkar mıdır?

Bu suale aydın ve kati cevap veriyoruz (koy bizim aramızda liberal alaka olmasın), biz açık diyoruz: Cavid bütün edebî çekisine [ağırlığına], büyük istidadına, geniş edebî yaradıcılığına bakmayarak inkılab epohasının [destanının] şairi değildir.” (Hüseyin Mehdi, *Edebiyat Gezeti*, 14 Nisan 1936). (287. s.).

“Bir nice kelime de Hüseyin Cavid’in yeniden kurulması [yapılanması] hakkında demeliyiz: Hüseyin Cavid, Ahmet Cevad değildir. O burjuva mektebini geçmiş büyük bir yazıcıdır. Onun özünü [kendisini] yeniden kurması ne kadar çetin olsa da, herhalde müşahede olunuyor [görülüyor]. Onun *Ömer Hayyam* eserini götürelim [alalım]. Bu eser müsabakada mükâfat almıştır. Bu, Hüseyin Cavid için muayyen derecede yeniden kurulmadır. Cavid Azerbaycan şairidir. Lakin Azerbaycan hayatından çok az yazıyor.” (S. Şamilov, *Edebiyat Gezeti*, 27 Mart 1937). (290. s.).

“Eğer Cavid bu gün dilinin sadeliğinden danışırsa [bahsederse] ve ‘benim dilim *İblis*’e göre sadeleşmiştir’ diyorsa, bu sadeleşme mefhumunun mürekkep [çetrefil] mesele olduğunu düşünmelidir.

Hüseyin Cavid faşizm ve muharebe aleyhine yeni piyes yazmıştır. Bu günlerde haman [bu] eser okunacaktır. Muayyen yoldaşlık kömeği [yardımı] olduktan sonra o, piyes üzerinde çalışacaktır.” (Samet Vurgun, *Edebiyat Gezeti*, 6 Nisan 1937). (291. s.).

8.2. Ölümünden Sonra Beyan Edilen İki Görüş

“Hüseyin Cavid kimi nadir edebî bir simayı medeniyet tarihimizden silip atmak, en azı adaletsizlik ve belki de cinayet olurdu. Biz *Şeyh Senan*, *İblis* ve *Siyavuş* eserlerinin müellifini hiç bir vakit ve hiç bir vecihle düşmanlarımıza

verebilmeyiz. Hüseyin Cavid, Azerbaycan halkının oğludur. Onun poetik [şiir] yaratıcılığı Azerbaycan halkının milli servetleri hazinesine dâhildir. Bizim borcumuz Hüseyin Cavid irsinin [mirasının] düzgün kıymetini vermektir. Biz bu irse ihtiyat ve kaygı ile yanaşmalıyız.” (Hüseyin Mehdi, “Edebiyat ve muasırlık”, 1959). (293. s.).

“O günler Cavid için ağır günler idi. Kulluk gösterip [hizmet edip] ad kazanmak isteyenler onun istidadına pahıllık [kıskaçlık] ediyordular. Utanmadan onun eserlerini amansız surette tenkit ediyordular. Halbuki bunlar ciddi, dikkate layık, hakikaten bedii eserler idi.” (Markar Davtyan, “Unutamadığım hatıra”, *Bakinsky Raboçi*, 5 Mart 1963). (268. s.).

KAYNAKÇA

“Hüseyin Cavid”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 10.

“Orconikidze”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 7.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, c. 1., Bakü 1964, s. 55

AKGÜR, Necati, “Osmanlı Mâli Yılı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, nr. 1996, Haziran 1996.

AKTAŞ, Cihan, “Cavidlerin Buluşması”, *Yeni Şafak*, 6 Ekim 1996.

CAVID Hüseyin, *Eserleri*, Bakü 1982, c. 1, s. 9.

CAVID Hüseyin, *Piyesleri*, Bakü 1963.

CAVID, Mişkinaz, *Cavid’i Hatırlarken*, Bakü, 1976.

GEDİKLİ, Yusuf, “Hüseyin Cavid Rasizade’nin *Uçurum* ve *İblis* Adlı Eserleri Üzerinde Bir Çalışma”, *Yom*, nr. 2, 2005.

HÜSEYNOV Rafael, *Vahtdan Uca*, Bakü 1988.

KANBOLAT, Hasan, “Eski SSCB Alanında Tarihi Yer Adlarına Dönüş Süreci”, *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1994.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, “Azeri”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 2.

MEMMEDLI, Gulam, *Cavid – Ömrü Boyu*, Bakü 1982.

TÜRKEKUL, Mustafa Hakkı, *Azerbaycanlı Türk Şairi Hüseyin Cavid*, Azerbaycan Gençlik Derneği y., no. 1, İstanbul 1963.